

וְהוֹדַעְתֶּם לְבַנִּיךָ

דברי חיזוק והדרכה בקיום מצות
"והודעתם לבניך"

תוכן ענינים

א..... התבוננות נכונה – פתיחה

ב..... עיקרי הדברים

החיות ב... בשמחה ב... הרגשת הזכות ללמוד את בנו ב... הנחלת התורה עיקרה על ידי האב לבנו ב... ילד שמחובר ללימוד הוא שמור ב... ראשית הכל – תפילה ב... הבהרה

ח..... חלק א - ושנתם לבניך

ח..... החיוב ללמוד עם הילדים

הנחלת ה'אב' לבניו ב... חובת האב ללמוד לעומת החובה לדאוג לשאר צרכיו ב... 'שליחות' לפחות כילד זר ב... על חשבון הסוגיא ב... בסוף מוצאים את כל 'פירות' ההשקעה ב... חובת האדם לדאוג לקרוביו

ט..... שיהיה הלימוד ביישוב ובנחת

בנין היחס ללימוד התורה ב... לימוד מתוך שמחה ב... הלימוד אינו נקבע באדם, כי אם ביישוב ובנחת ב... להשקיע בכך שיהיה חשק ללמוד ב... לימוד בצורה מעניינת ב... לא יותר מדאי ב... המלמד את בן חברו

כג..... ידיעת התורה

מושגים בידיעת התורה ב... להקדים אצל הנערים את ידיעת הש"ס – מדברי הרב זללה"ה ב... משניות בעל פה ב... העניינים הסגוליים ב... כתיבה

כח..... צורת הלימוד

לעמוד על הבהרת הבסיס ב... להעמיד את הבנת הבסיס הפשוט, ושיתוף מחשבתו של הילד ב... סדר הלימוד בגמרא ב... בהירות המלמד ב... מעלת הבהירות ב... יחזור בלשונו על מה שנאמר לו ב... דרך שאלה ותשובה ב... ללמד גמרא בגיל צעיר - מדברי הרב זללה"ה ב... חובתנו להקדים את לימוד הגמרא

לה..... קשיי לימוד

לפעמים יש תועלת בהכנה קודם הלימוד בחיידר ב... להתעמק לדעת היכן הבעיה ב... ילד שאינו ראוי לצאת להוראה

חלק ב - חובת ההורים לחנך ..... לז

להתפלל על הצלחת הילדים בלימודם

אחריות ..... לח

האדם נולד חסר כדי שיהיה מוכרח לקבל הדרכה ◇ אחריות ההורים למזון
הרוחני והגשמי ◇ חינוך טהור בלי שיקולים אישיים

החובה להשקיע בטובים שיהיו טובים יותר ..... מא

אין להסתפק ב"רגיל" ◇ בתפילות ובמעשים ◇ אין מאמץ שהולך לאיבוד
להתעניין אצל המלמד ◇ שמירה על כבוד המחנך

להלך עם כל אחד לפי דעתו ..... מח

לכל ילד תכונות משלו ◇ על הגדול להבין את הסתכלות הקטן ◇ להבחין בין
תכונות טבעיות של ילד לבין התנהגות שאינה תקינה ◇ ההתייחסות להערות
באופן כללי ◇ סיכום הדברים הנ"ל

שמאל דוחה וימין מקרבת ..... נב

שירגיש את ההשלמה שבימין ◇ להנחיל ערכים בסיפור דברים ולא כביקורת
◇ ערמוניות ◇ עוונות ראשונים

פרטים בחינוך הבכור ..... נו

בוכרא סיכלא ◇ לבכור יותר קשה לקבל מרות ◇ מצוי אצל הבכורים חוסר
שביעות רצון

ההשקעה הגדולה לחינוך הבנים - חינוך האב ..... נז

דוגמא אישית ◇ הנלמד מבן סורר - מהרב זללה"ה

חינוך לאהבת תורה - מדברי הרב זללה"ה ..... נט

גורל של שבעים שנה בשנה אחת - הרב זללה"ה ◇ חינוך להתמדה וניצול הזמן
◇ נישוק הספר תורה - חינוך לאהבת תורה ◇ ללמוד נפש החיים שער ד'

התבוננות נכונה – פתיחה

משאלת לבו של כל אב בן תורה היא לזכות לזרעא די לא יפסוק מפתגמי אורייתא, אשר זהו שלימות האדם למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה', והיסוד הגדול בחינוך הבנים הוא לימוד האב עם בניו, אשר זו חובה מצד הדין, וגם השמירה הבטוחה ביותר מכל נסיונות החיים, אלא שיש להתבונן כיצד להשקיע במידה נכונה וכיצד לפעול למען הערך הנשגב הזה.

והנה הסיבה לחוסר תשומת הלב בזה היא דוקא מחמת הפשיטות של החובה שבדבר, דוקא משום שהדברים ידועים וברורים, שצריך ללמוד עם הבנים כמה שיותר, כפי שמפורש בתורה: "והוידעתם לבנייך ולבני בתייך", "ושננתם לבנייך", "ולמדתם אתם את בניכם לדבר בם", ועוד פסוקים בכל התורה, הרי שאין חושבים שיש עוד מה להתבונן בדברים הפשוטים הללו, וחושבים ששיחות בענין זה אין בהם מה לחדש, אלא לעורר הלבבות לחובה הידועה להם כבר היטב, אבל "איך ללמד" זהו דבר פשוט וידוע, שהרי הם בעצמם למדו בחיידר ועם אביהם, ומכירים את כל הענין בבירור.

אבל בשימת לב והתבוננות נכונה, מבינים שענין הלימוד עם הבנים מלבד שהוא פרט במצות חינוך הבנים לתורה, הוא כמעט הכרחי להרחיב לבו של הילד להיות תלמיד חכם בריא ושמח, והדבר מצריך התבוננות ועצה איך להגיע בזה לתוצאה המושלמת, תקנות כל אב בישראל, ובפרט אברכים תלמידי חכמים, ולזאת באו דברי הקונטרס הזה ללבן ולעורר שימת לב לכמה נקודות, שלאחר שהן מובנות הרי ממילא הופך כל הלימוד ליסוד הכל, ולמשמעות אחרת לגמרי, ועוד מעלות כפי שיתבאר.

בבואנו לערוך דברים בעינים נשגבים כל כך, הנה כידוע שבכל דבר הנמסר לרבים, הרי כשם שאין פרצופיהן דומין זה לזה כך אין דעותיהן דומה זה לזה, ולא מקריהם ומקרי בני ביתם דומין זה לזה, וממילא כל דיבור נחלק להבנות רבות, שכל

אחד שומע דברים אחרים לפי אופיו ואופי בניו ובני ביתו, וגם אצל אותו אדם יתכן שישמע שיחה אחת במספר משמעויות, שטבע בני אדם שתופסים משפט המעניין אותם, ולפעמים נתפס משפט אחד כעיקר, אשר אין נכון לקובעו כדבר מודגש בפני עצמו, אלא כאשר הוא "חלק" ממערכת שלימה. - ומחמת כן היה מן הראוי שלא לדבר בעניינים אלו, משום שהטעות בהבנה ודרך יישום הדברים מצויה, אך בגלל חומר הענין אי אפשר שלא למסור כלום, ונסתפק בהערה זו שעל הקורא להתבונן ולקלוט הדברים בטעמים ונימוקים, ולהתבונן היטב כפי מצבו איך אמנם נכון ליישם אותם בביתו, ותפילתנו שלא יצא מכשול מתחת ידינו ויהיו נא אמרינו לרצון לפני אדון כל.

עיקרי הדברים

החיוב

מצות עשה על האיש ללמד בנו תורה, והדברים מפורשים במקרא ובגמרא ונפסק בשלחן ערוך, וכן חובת האב להשתדל במה שיהיה בנו תלמיד חכם, ויוסיף חכמה כפי יכלתו, ומכלל חובתו של האב לחשוב כיצד ניתן לזרוע בלב בנו את אהבת לימוד התורה, בשמחה ובמתיקות, וככל שיוסיף הבן בידיעת התורה ובשמחת לימודה, כך מובטח לו להיות מוגן מנסיונות היצר של ימי הנערות בפרט, ובכל ימי חייו בכלל, ותחת העמל המרובה בהצלה ושמירה, מוטב להשפיע חכמה מבעוד מועד, ולמנוע בדרך כלל את הצורך בהשקעות מעין אלו, מי שמתמיד יום יום בלימוד עם בנו אפילו זמן מועט, ובהשתדלות לחבר את בנו לשמחת התורה, הרי שלאחר זמן מוצא את כל פירות ההשקעה, אשר ניכרת לעין בבירור.

יסוד כל היסודות בחינוך הוא להשתדל שיהיו הבנים מחוברים לאהבת לימוד התורה, ולידיעתה, אשר זהו השומר היחידי מיצר הרע, וכמבואר בגמרא שזהו התבלין היחידי שהבטיח הקב"ה להנצל מיצר הרע¹, [וזה מועיל לכל ילד גם אם יש

---

¹ כח הסגולי של התורה הוא המגן הגדול של הנער נגד היצר הרע, וכפי שבידוע הדבר נכון גם אצל מבוגרים, וכמו שהקב"ה אומר "בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין", זו היא התרופה שנבראה

לו תכונות פעילות], וגם מצד החלק החברתי, אם הילד מהטובים והמצויינים היודעים היטב, ממילא איננו 'נגרר' לשוליים, הוא מאליו נקלט בחברת הטובים, בשעה שהוא מחובר ללימוד הוא כבר שמור, והוא גם מרוצה מעצמו, וטוב לו עם הלימוד, ואינו מחפש דברים אחרים.

ועל כן יש להשתדל בכל הדרכים שיוסיפו בידיעת התורה, והבנתה, בין בלימוד בין בסיפור, בין על ידי עצמו בין על ידי אחרים, וכל ידיעה בתורה מוסיפה שמירה.

כדי לחבר את הילד ללימוד, הדבר הראשון הוא לחבב עליו את הלימוד, שיהיה תמיד באווירה שמחה, ויצא עם הרגשת הצלחה שהוא יודע, וגם הבנה בהירה יסוד גדול להנאה בלימוד, כשמרגיש שהבין ויודע, ואם הלימוד נעשה בחוסר נעימות הרי שלפעמים מוטב להפסיד לימוד של פעם או פעמיים על מנת לזכות שכל הפעמים שכן לומדים יהיו ברוגע ובשמחה.

בשמחה

העיקר הראשון הוא שיהיה הלימוד מתוך שמחה! - שמחת ושליו המלמד, ושמחתו של הילד בעת הלימוד, להשתדל בדברים המביאים לכך, ולהמנע מהרגשת לחץ ורוגז, וכמו שיתבאר בהרחבה בהמשך בפרק "הלימוד בישוב ובנחת". - ואמנם כל אבא רוצה ומשתוקק ללמוד עם בנו בנחת ובשלווה, ולהטעימו

ליצר הרע, התורה נותנת לאדם את הרוחניות, ומבטלת את הגשמיות ואת המשיכה לדברים אחרים. - - - כח התורה זהו הפיתרון לכולם, לקטנים ולגדולים, כי מי שיש לו ידע תורני יש לו את הכח הרוחני שדוחה את הדברים האחרים, כשהילדים קטנים במידה והדבר מתאים, הרי יש עצה להסתייע בבני הבית שיחזרו עמם על לימודם, ויש עצה נוספת ללמוד עם בנו ולהקליט לימודו, ואחר כך יוכל לחזור ולשמע לימודו, וגם יוכלו לסייעו בני ביתו על ידי זה, - - - וז"ל מדרש משלי פכ"ב ו': "חֲנֹךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דַרְכּוֹ" - רבי אליעזר ורבי יהושע, רבי אליעזר אומר אם חֲנִכָּת בְּנֶךְ עד שהוא נער בדברי תורה הוא מתגדל בהם והולך, שנאמר גַּם כִּי יִזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה, ורבי יהושע אומר כהדא תורתא דלא יליפא רדיא ומתקשיא עלה בסופא, [פירוש: כמו פרה שלא הורגלה בעול על צוארה, משגזלה אי אפשר לכופף ראשה על ידי העול], וכהדא עוברתא דכרמא דאית לה אתר כי אתא עד דהיא רטיבא, וכד קשיא ליה אי את יכיל לה, [פירוש: וכמו ענפי הכרם כשהם רכים קל להעביר אותם להיכן שרוצים לנטוע או להדלות אותם, וכשהם גדלים ומתקשים אינו יכול לשנותם], עכ"ל המדרש.

הדברים בהבנה המְשֻׁמָּחַת את הלומד והמלמד, אלא שראוי להתבונן איך לחזק את הענין הזה, ואיך למנוע את המפריעים הרבים.

אמנם גם לאחר הפתיחה הטובה בשמחה כראוי, יתכנו עדיין דברים שעלולים להוות גורם מכשול, ויש להתבונן בהם מבעוד מועד כדי שיהיה הלימוד מועיל, ולא ח"ו להיפך.²

הרגשת הזכות ללמד את בנו

כאשר האבא יִלְמֵד ילד זָר שאיננו בנו, פתאום הוא יראה שיש לו הרבה סבלנות ואינו מגיע לידי כעס, אדרבה, הוא מרגיש בזה שְׁלֵמוֹת נעלה, וברור לו שהיות והוא מאוד רוצה להצליח להגיע למטרה, הרי שיש להתעלם מכל הקשיים שמציב הנער בפני המטרה הזו, והרי אמרו קידושין ל"א א' גדול המצוֹנָה ועושה ממי שאינו מצוֹנָה ועושה, וכיון שללמד בנו הוא חייב, הרי הוא ממלא בכך את חובתו והוא מוערך יותר בשמים, ויש להתייחס לזה כמצות עשה שהוא מחויב בה וכמעשה מרומם וראוי לשבח, יותר מללמד כל ילד אחר.

הנחלת התורה עיקרה על ידי האב לבנו

הנחלת התורה לדורות עיקרה על ידי האב לבנו, כל חינוכו של הבן ליראת שמים ומידות טובות תלויה בחיבורו ללימוד התורה, הנחת רוח האמיתית שיש לאב היא רק מבנו הלומד כראוי.

יעצור נא האדם לפני הלימוד עם בנו, ויאמר לעצמו עכשיו אני הולך למשימה חשובה ואם אצליח בה הרי זו ההצלחה הגדולה ביותר, תקות כל חיי, הגשמת כל

---

² א"ה, ראיתי להעתיק בזה מתוך מכתב:

הדבר מצוי שאחרי שעובר קצת זמן במהלך הלימוד, הילד אינו מרוכז מספיק, ומסיח דעתו לדברים אחרים, ואז האבא מאבד את סבלנותו וכועס, ויש בזה גלגל של הפסדים כי תוצאה מן הכעס הזה הילד נחסס מלהבין, ובפועל רק מרחיק את ההבנה וההתקדמות, ועל ידי התבוננות וידיעת חשיבות הענין, ניתן לשנות את המציאות הזו.

שאיפותי ותפילותי, לגדל את בני לתורה בשלימות האפשרית, ובזה אני מקיים ציווי ד' וחובתו עלי, ומביא את העולם לתכלית המשובחת שחפץ הקב"ה בעולמו, וגם אם בני אדם אינם מעריכים זאת כל כך היות שזו חובתו, ורואים זאת כדבר המובן מאליו, יעודד את עצמו ויחדיר במחשבתו את השבח האמיתי כמו שבאמת דעת התורה שדוקא קיום החובה זהו הדבר הנעלה ביותר.

אם יחדד לעצמו את האתגר הזה יקבל כח לשים לנגד עיניו רק את ההצלחה וישתדל מעצמו לסלק את המפריעים, ובוודאי לא לגרום להם במעשיו, ואין ספק שבסוף מלבד ההצלחה בלימוד יצא בהרגשה טובה ונעימה לאב ולבנו, וזה יגרום להמשך ההצלחה.³

ילד שמחזר ללימוד הוא שמור

יש להשקיע הרבה שידעו את החומר הנלמד במקומות לימודיהם, אם בחיידר אם בישיבה ולא לזלזל בהשקעה זו, שהיא מעמידה את הבן בין הטובים, שכאשר הוא יודע את החומר הוא מוצא את מקומו בין החברים הטובים, ונותן לו חשק וסיפוק בלימוד, ואינו מחפש דברים אחרים, וכל הגלגל מתגלגל לטובה.

וכאשר עסק התורה מענין אותו, הוא מוצא בזה טעם והרגשה טובה לפחות כמו משחק אחר, ולכן יש לעודד הרבה סברא טובה וקושיא טובה, ולהתעניין בדבריו שעל ידי כך הוא מתחבר לענין, ובשרשים שלו הוא מצמיח פירות להצלחתו כל החיים.⁴

---

³ א"ה ראיתי להעתיק בזה מכתב: אמנם הלימוד עם הבנים הוא לימוד לשמה, אבל יש בכך העידוד כדי להועיל באיכות הלימוד הזה, ובודאי שיש לראות שלא יהיה הלימוד הזה באיכות פחותה ממי שמלמד שלא לשמה, יצייר במחשבתו אילו היו בני אדם עוסקים בתחרות החינוך, והיו משבחים אותו על הצלחתו בלימוד עם הבן הזה, הרי היה מקבל הרבה סבלנות, והרי הוא מאמין בעצמו שההצלחה הנכונה והגדולה היא להנחיל לבנו הבנה בתורה, ולגודל הענין הרי שגם זה בכלל מה שאמרו לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

⁴ יש ילדים שיש להם נטייה ללימודים, ולפעמים בגלל כשרונם זכו להשמיע דברים טובים וקיבלו עידוד, ועי"ז התחברו לתורה, ושוב אינם צריכים להתגבר על יצר הבטלה, משום שהלימוד הוא ג"כ מעניין, ועוד שקל להם להכנס לעניינים.

כמו כן עלינו לראות איך להוסיף אצל הילדים עוד 'תורה', שילמדו מושגים בתורה, כדי שאור התורה השוכן בקרבם יגן עליהם, ויש ללמדם נביאים וכתובים בקריאה והבנה פשוטה, ושיקראו מדרשים וסיפורי חז"ל, וכן לשנן משניות בעל פה, ולימוד מסכתות בבקיות גמרא עם רש"י, וגם במה שמעבר לזמן הלימוד: אם בסיפורי חז"ל, אם במוסר, אם בהלכה, וכל כיו"ב.

ראשית הכל – תפילה

ראשית לכל ענין יש להקדים תפילה לפני כל לימוד, תפילה להצלחה בללמד, תפילה להצלחה בהבלגה ובעידוד, תפילה שתהיה בהירות ויתיישבו הדברים על הלב, תפילה שהלימוד ישרה אורה נעימה ושמחה, יש מקום להתעורר לתפילה על ענין זה בהרבה מן התפילות, שכוללות ערבות ללימוד התורה אנחנו וצאצאנו, בברכת התורה ואהבה רבה ותפילת שמונה עשרה, וכן בבקשה פרטית קודם יהיו לרצון, וכן יש מקום להוסיף תפילה קצרה של "יהי רצון" קודם הלימוד ובסמוך לו, בכונה מיוחדת על הלימוד כעת, זה נמשך רק רגע אחד או שנים, אבל מרומם את כל ההצלחה.

והעיקר שתהיה התפילה מתוך התבוננות שעומדים ומבקשים ממי שביכלתו לתת וברצונו לתת, להרגיש בעת הבקשה לפחות כדבר איש אל רעהו⁵.

ולהלן יובאו בזה מדברי רבותינו על אודות חובת התפילה על הצלחת הבנים בלימודם.

הבהרה

הרבה מן הדברים הנמסרים בחוברת זו, צריכים שימוש חכמים, ובחוסר הבנה והתבוננות איך מיישמים את הדברים בפועל אזי יש דברים מסויימים שעלולים

---

⁵ ולפעמים שמתאים לומר הבקשה ביחד עם הבן, באופן רשמי מרגש ואמיתי.

להתפס כדבר בלתי מעשי, או באופן בלתי רצוי, ומצינו כיו"ב בחז"ל שיש משפטים שניתן לטעות בהם, ויש צורך לחזור ולהבהיר לתלמיד השואל מהי המידה שניתן להשתמש בהם, כענין שאמרו מה אומנותו של אדם בעולם הזה ישים עצמו כאילם, יכול אף לדברי תורה כן, ת"ל צדק תדברון, וכן אמרו מי האיש החפץ חיים נצור לשונך מרע, יכול יתגרה בשינה ת"ל ועשה טוב, ואין טוב אלא תורה, ועל כן הננו להבהיר בזה שהדברים נאמרים ככיוון מחשבה באופן כללי, ולא כהנחיה מדוייקת אשר על כל אחד בחכמתו לקבוע העניינים לפי מציאות חייו, ועוד דברים רבים המשפיעים על ההחלטה בכל פעם.

למשל אם אומרים לאדם שילמד עם בנו רק בשמחה, הוא עלול להמתין... עד שיהא בשמחה, ובאמת כונת הדברים רק להדגיש גודל התועלת בלימוד מתוך שמחה, עד שיבקש להוסיף בזה כמה שאפשר, ויתרחק מן ההפסד שבכעס.

וכן כשאומרים לאב אל תוכיח את בנך באופן ישיר כי לא יקבל את הדברים, אשר דבר זה מתאים לדברים שהבן מצדיק את עצמו וחושב שלא מבינים אותו, אבל אין בכלל זה אפרושי מאיסורא, או מסירת מידע שזה אסור, וכל הנידון במקום שדרך הילדים להצדיק את עצמם, והנידון כבר עבר, ובזה בדרך כלל לא יקבל את הביקורת באופן ישיר, [ולפעמים יש צורך להעיר גם באופן כזה כיון שגם הילד יודע שאינו צודק כל כך עכ"פ].

חלק א - וְשִׁנְתָּם לְבָנֶיךָ

החויב ללמוד עם הילדים

הנחלת ה'אב' לבניו

מסירת התורה באופן היותר מושלם היא כשעוברת מאב לבנו, והדברים מבוארים בתורה בכמה מקומות "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֶיךָ", "וְשִׁנְתָּם לְבָנֶיךָ", "וְלִמַּדְתָּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם". - וכתוב ושננתם לבניך לפני ודברת בם, ללמד שהשינון לבנים קודם ללימוד של עצמו.⁶

ובברכות כ"א ב' אמר רבי יהושע בן לוי כל המלמד לבנו תורה מעלה עליו הכתוב כְּאִלּוּ קִבְּלָהּ מֵהָרֹבֵעַ שְׁנֵאמַר "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֶיךָ", וכתוב בתריה "יִוָּסֵר אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֶל-לִהְיוֹת בְּחֶרֶב".

ובקידושין ל' א' ומה אני מקיים "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בְנֶיךָ" לומר לך שכל המלמד את בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו לְמַדּוּ לוֹ ולבנו ולבן בנו עד סוף כל הדורות.

ועוד אמרו שם⁷ שרבי חייא בר אבא ראה את רבי יהושע בן לוי שלא הספיק להתעטף בסדינו, והניח על ראשו סדין שאינו ראוי לעטיפת הראש⁸ אלא כיסוי בעלמא, ומיהר להביא את בנו לבית הכנסת מקום שלומד שם, ובדרך כשהוא מביא את בנו שאל אותו רבי חייא בר אבא "מאי כוליה האי", מה מצדיק בהילות שכזו שמיהרת לצאת בלא עטיפה ההוגנת לך, אמר לו וכי זוטר הוא מה שכתוב וְהוֹדַעְתָּם

⁶ עיין קידושין כ"ט ב'.

⁷ וז"ל הגמרא שם רבי חייא בר אבא אשכחיה לרבי יהושע בן לוי דשדי דיסנא על רישיה וקא ממטי ליה לינוקא לבי כנישתא, אמר ליה מאי כוליה האי, אמר ליה מי זוטר מאי דכתיב וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וסמך ליה יום אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֶל-לִהְיוֹת בְּחֶרֶב, מכאן ואילך רבי חייא בר אבא לא טעים אומצא עד דמקרי לינוקא ומוספיה, רבה בר רב הונא לא טעים אומצא עד דמייתי לינוקא לבית מדרשא.

⁸ כלומר הניחו על ראשו כדי שלא לילך בגילוי ראשו.

לְבִנְיָהּ וּסְמִיךְ לִיה יוֹם אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֶ-לֶהֱיָהּ בְּחָרֵב. - מִכָּאן וְאֵילֶךְ לֵאחֹר שִׁשְׁמַע זֹאת רַבִּי חִיָּיא בַר אַבָּא שֶׁהִתְעַסְקוֹת לִלְמַד אֶת בְּנוֹ הָיָה כְּמוֹ לִקְבֹּל אֶת הַתּוֹרָה כַּעַת מֵהֶקֶב"ה בַּהֲרַ סִינִי, לֹא הָיָה רַבִּי חִיָּיא בַר אַבָּא טוֹעֵם 'אוֹמֵצָא' [אוֹמֵצָא - בִּשְׂרַ מַעַט בַּגְחָלִים שֶׁהָיוּ רִגְלִינִין לְטַעֲמוֹ בְּבֹקֶר, רַש"י], עַד שֶׁהָיָה חוֹזֵר לְבֵנוּ מֵה שִׁקְרָא אֶתְמוּל וּמוֹסִיף לוֹ עוֹד פְּסוּק יוֹתֵר, רַבָּה בַר רַב הוֹנָא לֹא הָיָה טוֹעֵם 'אוֹמֵצָא' עַד שֶׁהֵבִיא אֶת בְּנוֹ לְבֵית הַמְּדֻרָּשׁ.

ובירושלמי קידושין פ"א ה"ז רבי יהושע בן לוי היה רגיל לשמוע מנכדו בכל ערב שבת את הפרשה שלמד השבוע, פעם אחת שכח רבי יהושע בן לוי לקרא לנכדו והלך בערב שבת לבית המרחץ [ויש אומרים שכבר פשט בגדיו] ונזכר שלא למד עם נכדו, התלבש וחזר ללמוד אתו תחילה, ואחר כך הלך להתרחץ, שאל אותו רבי חייא בר אבא הרי כתוב אם התחילו אין מפסיקין, ואתה כבר התחלת במרחץ, היה לך לגמור ואחר כך ללכת ללמוד עם הנכד, אמר לו: חייא בני! וקלה היא בעיניך שכל מי שהוא שומע פרשה מבן בנו כאילו הוא שומעה מהר סיני?⁹, למדנו את העקביות והמסירות וחשיבות הענין הזה, ושהגם שרבי יהושע בן לוי היה גדול הדור, לא נמנע מללמוד עם נכדו כל ערב שבת, ולשמוע הפרשה שלומד הילד באותו השבוע, ולא למד עמו פלפול רק לשמוע ממנו שיחזור על מה שלמד ולראות אם הבין טוב.

ובסוכה מ"ב א' תנו רבנן קטן היודע לְדַבֵּר אֲבִיו לְוִמְדוֹ תּוֹרָה וְקִרְיָאֵת שְׁמַע, תּוֹרָה מֵאִי הִיא? אָמַר רַב הַמְּנוּנָא תּוֹרָה צְיָה לָנוּ מִשָּׁה מוֹרְשָׁה קְהֵלֵת יַעֲקֹב, קִרְיָאֵת שְׁמַע מֵאִי הִיא? פְּסוּק רַאשׁוֹן.

ובקידושין ל"א א' תניא רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו, מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים הקדוש ברוך הוא מורא האם למורא האב.

⁹ וז"ל הירושלמי רבי יהושע בן לוי הוה יליף שמע פרשתה דבר בריה בכל ערובת שובתא חד זמן אינשי ועל מיסחי בההן דימוסין דטיבירא והוה מיסתמיך על כתפיה דרבי חייא בר בא אנהר ונפק ליה מן דימוסא, מה הוה רבי דרומי אמר כך הוה, רבי לעזר בר יוסי אמר שליח מנוי, אמר לו רבי חייא בר בא לא כן אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין, אמר ליה חייא בני וקלה היא בעיניך שכל מי שהוא שומע פרשה מבן בנו כאילו הוא שומעה מהר סיני מ"ט והודעתם לְבִנְיָהּ וְלְבִנְיָהּ בְּנִיָּהּ, יוֹם אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֶ-לֶהֱיָהּ בְּחָרֵב - כִּיּוֹם אֲשֶׁר עֲמַדְתָּ לְפָנַי ד' א-לֶהֱיָהּ בְּחֹרֵב.

ובשו"ע יו"ד סי' רמ"ה מצוות עשה על האיש ללמד את בנו תורה¹⁰.

כך הקדוש ברוך הוא קבע בבריאה, שהדרך הנכונה ביותר להנחלת התורה תהיה על ידי שהאב מלמד לבנו. - אבל צריך לדעת שכנגד הענין הגדול שבלימוד זה, כך גם היצר הרע פועל הרבה כיצד למונעו, גם מצד האב וגם מצד הבן, וצריך להתאמץ בחכמה ובהתבוננות לקיום הדבר, וכמו שיתבאר.

וז"ל הזהור פרשת אמור: "תֵּאָחֶזֶק, בְּרֵשׁ דְּאִתְיָלִיד לָא אֶתְמַנָּא עָלֶיהָ חֵילָא דְלַעֲיָלָא, עַד דְּאֶתְגַּזֵּר, כִּיּוֹן דְּאֶתְגַּזֵּר, אֶתְעַר עָלֶיהָ אֶתְעָרוּתָא דְרוּחָא דְלַעֲיָלָא, זְכִי לְאֶתְעַסְקָא בְּאוֹרֵייתָא, אֶתְעַר עָלֶיהָ אֶתְעָרוּתָא יְתִירָא, זְכִי וְעֵבִיד פְּקוּדֵי אוֹרֵייתָא, אֶתְעַר עָלֶיהָ אֶתְעָרוּתָא יְתִירָא, זְכִי וְאֶתְנַסִּיב, זְכִי וְאוֹלִיד בְּנִין, וְאוֹלִיף לוֹן אוֹרְחוֹי דְּמִלְכָּא קְדִישָׁא, הָא כְּדִין הוּא אָדָם שְׁלִים, שְׁלִים בְּכָלָא".

חובת האב ללמד לעומת החובה לדאוג לשאר צרכיו

הנה כל אב טורח לזון בניו בזיעת אפנים ובכל טירחא וצער, אף שעל פי דין תורה אין האב חייב לזון בניו ובנותיו הקטנים, ורק מדרבנן חייב עד שיהיו בני שש שנים, ואחר כך משתדלים להביאו לכך שיזון אותם. - לזון את בניו אינו מחויב ואין כופין אותו, אבל ללמדו תורה זהו חיוב מדאורייתא, ובאמת סמכה תורה על הַרְגֵשׁ הטבעי שאדם יזון את בנו מרצונו, שהרי איננו גרוע משאר בעלי חיים, אבל ללמדו תורה זהו חיוב גמור כמו למולו ולפדותו, והיה ראוי להדר בזה יותר ממה שדואגים לאכילה ומלבושים, לברר ולבקש מהו הכי טוב עבורם להתקדמות בידיעת התורה, כי זה חיוב גמור, האוכל של הילד אם לא יתן לו אביו משלימין זאת מקופה של

¹⁰ כתב החפץ חיים בשמירת הלשון שער התורה המעלות שזוכים על ידי לימוד הבנים וז"ל: גם על ידי זה זוכה לאריכות ימים, הוא ובניו. כמו דכתיב ולמדתם אותם את בניכם וגו' וסמין ליה למען ירבו ימיכם וימי בניכם וגו'. - - גם על ידי לימוד תורתו של הבן, זוכה להנצל מן הגיהנם. כדאיתא בתנ"א זוטא פ"ב, עמי הארץ שהקרו והשנו את בניהן תורה, בניהן מצילין את אביהן מאותה בושה וחרפה, ומאותה כלימה, ומדינה של גיהנם. - - ולפעמים זוכה גם כן להמנות עבור זה בין הצדיקים כמו שאיתא במדרש הנעלם של רות פרק שני כ' ע"ש עוד באריכות.

צדקה, אבל את הלימוד אי אפשר להשלים אם לא יעסוק בכך אביו, ועיין עוד מה שיתבאר בזה להלן חלק ב' בענין אחריות ההורים למזון הרוחני.

שליחות' לפחות כילד זר

לפעמים יש קושי מסויים בלימוד עם הבן, והסיבה לכך משום שאב שבא ללמוד עם הבן 'שלו', יש לו יותר דרישות, הן מצד ההתנהגות והן מצד ההקשבה, וכאשר הבן אינו עומד בהם, אזי מתערב הכעס של האבא עם הלחץ של הבן, בנוסף לחוסר סבלנות מצד שניהם, וממילא קשה להתגבר על קשיי ההקשבה וההבנה, אבל אם היה מרגיש בחוש את השליחות העצומה שבלמוד עם בנו, היה יכול להתגבר על הקשיים ברצון, אם היה מדמה בעיניו רגע לפני שלומד עם בנו כאילו הוא הולך ללמוד עם ילד שאיננו בנו, ואומר לעצמו: הרי אני הולך ללמוד עם ילד זר, ללמד אותו את 'דרך הלימוד', הרי כשלומדים עם זר מרגישים יותר את השליחות, מנסים להתגבר על כל הדברים המעכבים מן הילד את ההקשבה, כמו גם על התנהגותו ה"לא מספיק רצינית" וכיו"ב, רוצים להצליח - ומתמקדים במטרה הזו "ללמד"¹¹.

על אחת כמה וכמה שיש להרגיש את השליחות בעת לימוד עם הבנים, יש להניח כל הרגשות והטענות בצד ולהתייחס לילד כילד זר שבא כעת לקרבו וללמדו, עם

---

¹¹ א"ה, ראיתי להעתיק מתוך מכתב בענין זה בלשון אחר: **נשאלת השאלה** מדוע כאשר אדם לומד עם בנו הכל קשה כל כך? - - - **התשובה היא:** אדם מבנו דורש יותר! הרי יש לו להתייחס לאביו יותר בכבוד ראש, והוא ילד רגיל ואין לו הצדקה לחלום, וגם אינו מרגיש הצלחה כשהצליח ללמד את בנו, כי הרי זה רגיל, ובנוסף לכך אין מי שישבח אותו על זאת, - ולעומתו, הילד הזר פטור מהכל, לא מצפים ממנו לכולם, ואף יש להעריכו על כך שהוא מוכן לבוא ללמוד, ובנוסף לכך המלמד מרגיש היטב את הצלחתו במבצע הלימוד, ועליו בלבד מוטל לסלק את המפריעים שהילד מושפע מהם, ואם יכעס עליו הרי שהמפסיד היחידי הוא המלמד, ובנוסף מסייע לו מאוד הסיפוק שהצליח להוציא יקר מזולל, להציל נפש משראל, ורבים מעריכים אותו על כך. - - - **ודעת התורה שהאמת היא ההיפך מהנ"ל:** הקב"ה שלח לאדם את בנו שילמדנו תורה, והאחריות מוטלת עליו, ואם אינו מצליח יתבעו ממנו למה לא הצליח, לימוד הבנים זהו זכות גדולה, אבל לא רק זכות, אלא גם חובה, האב שהוא זה שהטילו עליו את התפקיד ללמד את בנו, אם לא עשה כן הוא יענש על זה, מה שאין כן כשלא למד עם הילד הוא לא מעל בפיקדונו. - וכפי גודל הזכות והחיוב עליו להשקיע הרבה יותר למנוע את המפריעים.

כל הסבלנות, ולבאר כל דבר מתחילתו שוב ושוב¹², והרי **מה שמן השמים נתנו לאדם ללמד את בנו, זהו בגלל שהוא יעשה את זה הכי טוב**, ולא להיפך... בחרו אותו כי הוא זה שמתאים ללמוד עם בנו בגלל הקשר הנפשי שלו איתו, בגלל התכונות הדומות שמועילות להרגיש מה חסר לבן בהבנה ולדעת איך להטעים לו את הדברים וליישבם על לבו, מן השמים קבעו לו את האתגר, ואדרבה - צריך לקחת זאת עם כל הסבלנות עוד יותר מהבן הזר.

אמנם נכון יש כאן קושי!, כי באופן טבעי יש לאב תביעות על בנו, כי הוא דורש ממנו יותר, ומשום שאיכפת לו ממנו יותר, ובנוסף לכך עלולים להיות עוד כל מיני חלקים שמכבידים על האוירה, ובפרט כאשר בנוסף יש את הלחץ הלימודי, מה שצריכים ללמוד עם עצמם, ומוצאים מעט זמן בקושי, ושאר לחצים שונים המזדמנים. - ועוד יש לזכור שאין כל הילדים שווים, ואין קליטתם שווה.

אבל כנגד כל זה יש לדעת ששום מאמץ אינו הולך לאיבוד, וכנגד הקושי הגדול יש לעמוד בסבלנות ולחזור שוב ושוב. - המאמץ הזה גם מקשר את נפש הבן עם אביו, ועל ידי זה הוא גם קולט בקל את כל המסרים ודרכי החינוך שאביו מלמדו, עם כל נימי הנפש הדקים שלא שייך להגדירם במילים, אלו רגשות נפש עדינים, שנפתחים על ידי האהבה וההבנה כמים פנים לפנים.

וכפי שהזכרנו, אם רק יחשוב לפני שלומד עם בנו: עכשיו אני לומד עם ילד זה, כי שלחו אותי מן השמים לראות כיצד לקרב אותו ללימוד, לנסות להצליח במשימה הזו! - - - **אם הוא רק ינסה לחשוב, שיש מי שמצפה לו לשאול אותו:** איך היה עם הילד הזה? האם הצלחת איתו?, כל היחס בעת הלימוד יהיה נעים וקל יותר, כי יהיה מורגש שהשאיפות של האב זה להצליח, ובמקום שישמע את התגובות מחבריו ששואלים אותו אם הצליח, **ידע את האמת, שמן השמים שואלים**

¹² וכמו שביאר הרב זללה"ה בקנין עריכת שפתיים, שגם בעת לימודו עם עצמו יש לשנן ולהסביר כאילו מבאר כעת למי שזה עתה מתחיל ללמוד גמרא, - שמענו באחד שהגיע לפגישה אצל האור שמח וכשהגיע בשעה שדובר שמע מאחורי הדלת שהאור שמח לומד עם תלמיד ומסביר לו, ולכן המתין עד שיסיים, ולפתע יצא האור שמח לראות היכן האור והכניסו, כשנכנס הלה חיפש את הנער שהאור שמח למד איתו, והביט הנה והנה, שאלו האור שמח מה אתה מחפש?, השיב: את התלמיד שהיה פה, אמר לו האור שמח התלמיד זה אני!, כך אני לומד גמרא לעצמי!.

אותו כך: האם הצלחת במשימה הזו?, ובשעה שהוא חושב: כן! אני עומד להצליח! הוא מבליג על הדברים הקטנים, ועושה הכל כדי להצליח.

על חשבון הסוגיא

ישנו מכשול נוסף המעכב את הלימוד עם הבן: אברך שאין לו זמן מיותר, ושבקושי מספיק את הסוגיא הנלמדת בכולל, לכאורה הכיצד אפשר גם להספיק ללמוד עם הילד?

אבל אין הדבר כן: **"גם אם אין זמן, לומדים עם הילד כמה שמוכרחים!"**.

יש פתרונות שונים להפחית את הרגשת ההפסד בזמן זה, **ונזכיר כמה מהם כמשל:**

אם הילד כבר גדול אפשר לקרוא איתו את הגמרא של הסוגיא שהאב לומד.

מי שלומד עם הבן את הגמרא שהילד לומד, גם כן יכול להשקיע באופן שיהיה גם לו תועלת מלימוד זה. - 'ללמוד' את הגמרא שהילד לומד בעיון קצת, ולכתוב גם כמה הערות, ואז היחס ללימוד הזה הוא כחלק בלתי נפרד מהספקיו של האב, זה לא "על חשבון" אלא חלק מההספקים.

ראינו דף של קבלות שכתב הרב זללה"ה לעצמו בעשרת ימי תשובה, אחת מהן היא "ללמוד עם כל אחד מהילדים הגדולים לפחות שלש שעות בשבוע". - בזמנים קשים שלא היה רגע אחד של זמן, היה הרב זללה"ה תמיד לומד עם הילדים, אמנם אף פעם לא היה מספיק זמן, והיה מרבה ללמוד עמם את הגמרא של הסוגיא שהוא היה לומד.

יש לחדד! שמלימוד הבנים לעולם לא מפסידים, והדבר קל וחומר מהמלמד את חבירו שאמר מרן החזו"א זללה"ה שלעולם אין מפסידים מכך, [ואמר שאף על פי שלומד פחות בעומק ובעיון, מכל מקום בשכר זה ישלימו לו סייעתא דשמיא להבין אחר כך במהירות יותר, ולגלות את האמת], ואדרבה - עדיף להשקיע מאמץ מתחילה בלימוד עם הילד בעודו בקטנותו, וגם אם יש לכך קשיים רבים, כי הרבה

יותר קל להתעסק עם הלימוד של הילד, ששומר עליו בין הטובים, וחוסך ממנו רוב הנסיונות, מלהשקיע לאחר מכן בהתעסקויות שונות לתקן את הירידות של הילד בגלל חוסר הצלחתו בלימוד, וכפי מלחמתו של היצר למנוע את הלימוד עם הבנים, נלמד את נחיצות הדבר.

בסוף מוצאים את כל 'פידות' ההשקעה

את הדברים הנ"ל יש להכיר ולדעת ולהפנים היטב!, שלא לחשוש מזה שזה על חשבון הלימוד, כי בסוף מקבלים את התשלום!.

ונמחיש את הדברים במעשה המובא בגמרא חולין ק"ה א':

שמואל אמר שההולך בכל יום לסייר את השדה שלו לבדוק אם יש תקלה, מוצא כל יום "איסתרא" [חצי זוז], ובעקבות דברי שמואל היה רב אסי הולך בכל יום לסייר את שדהו ולא מצא שום בעיה, אמר היכן הם כל אותם החצאי זוז שאמר מר שמואל? לא מצאתי אותם, עד שיום אחד הלך כדרכו לשדהו וראה שיש שיטפון שהולך לשטוף לו את כל השדה, לקח מיד את הבגד שלו וסתם את החור וקרא לאנשים שיעזרו לו, וכך הציל את שדהו, ואמר על כך: **עכשיו מצאתי את כל האסתרא של מר שמואל**, בבת אחת הוא מצא את ערימת החצאי שקלים שכאילו נאספו מכל יום של סיור שהיה נראה לחינם.

כך גם בענין הזה של לימוד עם הילדים, אמנם נכון שלפעמים נראה שזה על חשבון הלימוד, לפעמים מרגישים שההפסד הזה לא מצדיק את עצמו, אבל **בסוף מוצאים את כל ה"חצאי שקלים" של הזמן, ושל הלימוד, ושל הכלל, מלבד שזו חובת האב מן התורה, הרי בסוף זה גם חוסך הרבה מאוד, גם זמן וגם עגמת נפש.**

חובת האדם לדאוג לקרוביו

הזכרנו חובת הלימוד עם בנו, ויש להוסיף שכמו שבכל הצרכים הרי שהקרוב קודם, כך גם בלימוד התורה זכות הקדימה היא לבנו לפני כל אדם, כמו שכתוב

וּמִבְּשָׁרָךְ לֹא תִתְעַלֵּם, שִׁישׁ חֹבֶה לְדַאֵג לְקִרְוִבִים לְכָל צִרְכֵיהֶם, וְעַל פִּי הַהִלְכָה יִשׁ לְהַקְדִּים צֹרְכֵי הַקִּרְוִבִים בְּנִתִינַת הַצַּדִּיקָה¹³, וְגַם בְּזֶה דַּעַת בְּעַלֵּי בָתִּים אֵינָה כֵּן שֶׁהֵם מְעַרְכִּים אֶת הַנּוֹתֵן לְזֵרִים, אֲבָל הָאִמֶּת שֶׁהַקֶּב"ה בְּרָא אֶת הָאָדָם עִם תְּכוּנַת אֱהָבָה וְאַחֲרִית לְקִרְוִבִים כְּדֵי שִׁנְהֵג עֲצֻמוֹ עַל פִּי הַתְּכוּנוֹת הַלָּלוּ, כִּי זֶה שְׁלֵמוֹת הָרָגֶשׁ, וְכֵן בְּכָל דְּבַר הַקִּרְוֶה קוֹדֵם.

וז"ל החתם סופר בדרשותיו ח"ב: "...כִּי הַלּוֹמֵד תּוֹרָה עִם בְּנוֹ, מֵתֵאֶחֶד עִמּוֹ וְהִיז לְנֶפֶשׁ אַחַת, יוֹתֵר מֵהַלּוֹמֵד מֵאַחַד שְׂאִינוֹ קִרְוֹבוֹ..."

שיחיה הלימוד ביישוב ובנחת

בנין היחס ללימוד התורה

אֲב צָרִיךְ לְדַעַת שֶׁהֵרֵבָה יוֹתֵר מֵהַחֹמֶר הַלִּימוּדִי שֶׁהוּא מִלְמֵד אֶת בְּנוֹ בִּידֵיעַת עוֹד פֶּרֶק מִשְׁנִיּוֹת, וּבַעֲדֵי דָף גִּמְרָא, הוּא מִנְחִיל וּבּוֹנֵה בְּשַׁעַת הַלִּימוּד אֵיטוֹ אֶת כָּל הַיֶּחֶס שֶׁל הַיֵּלֶד לְלִימוּד הַתּוֹרָה, וְלִכֵּן רָאוּי מְאֹד שֶׁשַּׁעַת הַלִּימוּד עִם הָאֵב תִּהְיֶה חוּיָה שֶׁל שִׂמְחָה לִילֵד, וְשֶׁהָאֵב יִמָּצֵא בִּסְבֵר פָּנִים יְפוֹת, וְאוֹרֵירָה נִינוּחָה, וְשִׁיחִיָּה לִיבּוֹ מוֹפְנָה לְבָנוֹ, וְלִהְרִיבוֹת בְּמִילִים טוֹבוֹת שֶׁהַיֵּלֶד יֵדַע שְׁבִלִימוּד הוּא מִקְבֵּל אֶת הַכְּבוֹד, וְהַלִּימוּד עֲצֻמוֹ יִעָשֶׂה בְּאוֹרֵירָת עֲלִיזוֹת, וּבִכֵּךְ הֵבֵן מִרְגִּישׁ מִיֵּד כִּמָּה הָאֵב שִׂמַּח עִם הַתּוֹרָה שֶׁהוּא מִלְמֵד כַּעַת, לְהַתְעַנִּיין בְּלִימוּד כְּאִילוֹ זֶה הַסּוּגִיָּא שֶׁלּוֹ כְּרָגֵעַ, לְהַתְבַּוֵּן בְּאַמֶּת לְעַצְמוֹ, לֹא רַק מָה שֶׁצָּרִיךְ לְהַשְׁבִּיעַ הַבִּנְת הֵבֵן, כְּאִשֶּׁר הָאֵב "חִי" אֶת הַדְּבָרִים, הֵם נִמְסָרִים לְגִמְרֵי אַחֲרֵת, הֵן מִבְּחִינַת הַהִסְבֵּר עֲצֻמוֹ, וְהֵן מִבְּחִינַת הַרְצִינּוֹת שֶׁזֶה דְּבַר שֶׁמְעַנִּיין אוֹתוֹ, וְיֵשׁ לְזָכוֹר לֹא לְמִשׁוֹךְ אֶת הַלִּימוּד יוֹתֵר זְמַן מִמָּה שֶׁהַיֵּלֶד מִסּוּגֵל, צָרִיךְ לְהַפְסִיק לְפָנָי שֶׁהוּא מֵתַעִיֵּף. - לְהַחֲדִיר בִּילֵד תְּחוּשָׁה שֶׁהַלִּימוּד הַזֶּה הוּא חוּיָה!.

¹³ עֵיין שו"ע יו"ד סי' רנ"א ס"ג, ועיין בִּיאוֹר הַגִּרָּא שֶׁם סִק"ד, וְעֵיין עוֹד סִמָּנ"ע סִמָּנ"צ יו"ד סִק"א עֵינִין מִצּוֹת הַלּוֹאָה שֶׁהֵבִיא מִדְּבָרֵי הַסִּפְרֵי עוֹד דְּרָשׁוֹת לִכְךָ.

אמנם ישוב ונחת אינן מושגים על ידי החלטה של רגע, רגשות אינן משתנים על ידי "לחיצת כפתור", אבל כאשר האב יודע שכעת זו שעת החינוך מלבד הלימוד, וכן החיבור והחשק ללימוד, הרי הוא מתחזק יותר להתעלות לכיוון השמחה. - - - ובדורנו, שהילדים מתמודדים עם כל כך הרבה דברים מעניינים, מכל צד, ההצלחה הבטוחה לילד היא לבנות לו חיבור עם טעם של מתיקות הלימוד, וסביב זה להשקיע את כל הכוחות.

עלינו להתבונן בחשיבות הענין, לבנות לימוד עם הבן באופן שיאהב ללמוד עם אביו, שזה יסוד גדול להצלחתו בכל, לחיזוק הקשר והנחלת כל החינוך במצוות ודרך ארץ, וכדאי להשקיע בזה לימוד וייעוץ עד שיקבל תכונות המתאימות לכך.

לימוד מתוך שמחה

איתא בגמרא שבת ל' ב' שרבה היה מתחיל את השיעור במילתא דבדיחותא ובדחי רבנן [נפתח לבם מחמת השמחה, רש"י], ואחר כך ישב באימה ופתח בשמעתתא¹⁴, מדובר בגדולי הדור האמוראים הקדושים שקטן שבהם יכול להחיות מתים, וגם להם מסייעת בדיחות הדעת לפתוח הלב להבנת הלימוד, על אחת כמה וכמה אצל צעירים וילדים בפרט כאשר אינם משוחררים ויושבים באימה לפני אביהם ורבים, שצריך לבדח דעתם לחזק כח ההבנה וקליטת הדברים, הכונה באמירת בדיחה איננה לצורך קלות ראש וכמבואר בגמרא שם, אלא להרפות מהלחץ והאימה כדי לסייע לפתיחות הדעת, ומענין זה מסופר על רבנו תם שכשהיה לומד היה מניח כלי מלא זהובים לפניו, משום שזה משמח ומרחיב את הדעת¹⁵.

¹⁴ תחילת דברי הגמרא שם: וְשִׁבְחָתִי אֲנִי אֶת הַשְׂמִיחָה שְׂמִיחָה שֶׁל מְצוּהָ, וְלִשְׂמִיחָה מֶה זֶה עֲשֵׂה זֶה שְׂמִיחָה שְׂאִינָה שֶׁל מְצוּהָ, לְלַמֵּד שְׂאִין שְׂכִינָה שׁוֹרָה לֹא מִתּוֹךְ עֲצָבוֹת וְלֹא מִתּוֹךְ עֲצָלוּת וְלֹא מִתּוֹךְ שְׂחוֹק וְלֹא מִתּוֹךְ קִלּוֹת רֹאשׁ וְלֹא מִתּוֹךְ שִׂיחָה וְלֹא מִתּוֹךְ דְּבָרִים בְּטָלִים, אֲלֵא מִתּוֹךְ דְּבַר שְׂמִיחָה שֶׁל מְצוּהָ... אָמַר רַב יְהוּדָה וְכֵן לְדַבֵּר הַלֵּכָה [צריך לפתוח במילי דבדיחותא ברישא, רש"י, שכמו שרוח הקודש אינה שורה אלא מתוך שמחה, כך ההצלחה בדבר הלכה אינה אלא מתוך שמחה], וע"ז מובא דברי רבה הנ"ל עי"ש.

¹⁵ מקור הדברים בליקוטים שבסוף ספר מהרי"ל, שרבנו תם היתה לפניו קערה של זהובים בעת למודו כדי לשמח דעתו, וציינו בזה לכנה"ג ועו"ש סי' ש"ג בשם שלטי גיבורים על המרדכי שבת בדף ע"ד בשם צפנת פענח והר"ר דוד שהזהב טוב לרפואה שהוא משמח.

מן האמור נלמד שאם הילד ילמד מתוך שמחה הוא יקלוט הרבה יותר בזמן מועט, יש לשנן את הידיעה הזו ולחשוב לפני הלימוד האם כעת הוא באמת הזמן המתאים ללמוד בשמחה, וכן לחשוב אם יש עצות איך להביא את השמחה, למשל לספר דבר משמח ומבדח, לתת לילד לקפוץ כמה דקות וכיוצא בזה, כמובן שהמלמד גם כן צריך להיות במצב של נעימות ורוגע¹⁶.

יש לזכור זאת תמיד! להשקיע במאמץ כדי להגיע לשלוחה ושמחה קודם הלימוד, שעל ידי זה חוסכים בזמן ומרויחים הרבה בתועלת, מלבד מעלות נוספות, ולפעמים מוטב שלא ללמד כשאינו מרגיש בשלוחה כעת.

וז"ל הזהור פרשת ואתחנן: "וְשִׁנַּנְתֶּם לְבַבְכֶּם וּדְבַרְתֶּם בְּסֵם וְגו', כד"א חֲצִיף שְׁנוֹנִים, דְּבַעֲי בַר נֶשׁ לְחֻדָּא מְלִי דְּאוּרִייתָא לְכַרְיָה, כְּחֻרְבָּא דְּאִיהוּ שְׁנָא בְּתַרִּי סְטוּרִי, בְּגִין דְּיִיעוּל לִיָּה חֻדּוּא וְחֻדָּה בְּאוּרִייתָא, וְלֹא יִשְׁתַּכַּח לְבִיָּה בְּטַפְשׁוּתָא, ... וּדְבַרְתֶּם בְּסֵם, וְתַדְבֵּר מִבְּעֵי לִיָּה, אֶלָּא בְּעֵי בַר נֶשׁ לְאַנְהָגָא גְרָמִיָּה בְּהוּ, וְלְאַנְהָגָא גְרָמִיָּה, דְּלֹא יִסְטִי לִימִנָא וְלִשְׁמָאֵלָא, [פירוש: ודברת לשון הנהגה, כמו עמא דבר, וממשיך להסביר ודברת בס בשבתך בביתך ענין הנהגה], בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ, לְאַנְהָגָא גְרָמִיָּה בְּבֵיתְךָ בְּאַרְחַ מִיִּשְׁר וּבְאַרְחַ תְּקוּנָא, דְּיִלְפֹן מְנִיָּה בְּנֵי בֵיתְךָ לְאַנְהָגָא גְרָמִיָּה עִמְהוֹן בְּנִחַת וּבְחִידוּ, וְלֹא יִטִּיל דְּחִילוֹ בְּבְנֵי בֵיתְךָ יְתִיר, וְכָל עוֹבְדוֹי בְּבֵיתְךָ בְּאַרְחַ תְּקוּנָא, וּבְלִכְתָּךָ בְּדֶרֶךְ, ... וְלְדַבְּרָא גְרָמִיָּה בְּאוּרִייתָא, וּמֵאִי אִיהוּ, כְּמָה דְּיַעֲקֹב, לְדוּרוֹן, לְקַרְבָּא, לְצִלּוּתָא, וְצִלּוּתָא בְּעֵי לְצִלָּאָה לְמֵאֲרִיָּה, וְעֵילָא מְנִיָּה מְלִי דְּאוּרִייתָא".

הלימוד אינו נקבע באדם, כי אם ביישוב ובנחת

הלימוד צריך להיעשות מתוך רצון ושמחה ולא מתוך לחץ וכעס, וכמו שכתוב באגרת הגר"א ז"ל: "ותשלם שכר לימוד ותחזיק מלמד בביתך ולא תצמצם בשכרו,

¹⁶ מקנייני התורה בשמחה, ובמיעוט שחוק, ומבואר במדרש שמואל וכן הביאו בשם הגר"א דמיעוט היינו שצריך מעט שחוק ג"כ לקנין התורה, וכמו שביאר גבי מיעוט שיחה, והיינו מילתא דבדיחותא בתחילת הלימוד.

כי כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה חוץ וכו' מתשב"ר¹⁷, ...ואל יכביד עליהם כי אם בנחת **כי הלימוד אינו נקבע באדם, כי אם ביישוב ובנחת**, ותפזר להם פרוטות וכיוצא, ועל זה תתן תמיד דעתך והשאר הכל הבל..."

והנה על האב מוטל כל עול הבית בעניינים הרוחניים והגשמיים, עם כל הטרדות הנלוות לכך, מלבד עול ההתקדמות העצמית, ופעמים שאין לו מספיק יישוב הדעת להתבונן על צורת לימודו עם בנו, ובהתאם למצבו נראה לו שנוהג כדן, והנה אם יבא אדם מן הצד שאין לו את הטרדות הללו, כמו למשל זקנו של הנער, אבי האב, בידו לראות את החלק החיובי, ולהבין מה הפרט החסר ביכולת ובהתקדמות, אפשר לומר על זה במליצה את הפסוק **שָׁלַל אֶבְיָדָהּ וַיִּגְדֵּף וַיִּאֲמָרוּ לָהּ**, שישמע מאביו האם הוא מלמד בנעימות הראויה, שהרי בדרך כלל האמת היא מה שהסבא רואה מן הצד, שהוא נקי מכל טרדות האב לעצמו.

וכמובן שיש להזהר שלא להשתמש בלימוד כעונש.... כלומר בגלל שעשית כך, אזי לא תלך למקום פלוני או לא תקבל דבר פלוני עד שתלמד..., כי צריך שישאר הרושם בעיני הילד שהלימוד הוא דבר שיש בו טעם טוב... אבל אפשר לומר את אותם דברים באופן שישתמע כפרס: בשכר שתלמד תקבל...

וראוי להשרות אוירת שמחה וסיפוק בבית מלימוד הילדים, וכשהילד מסיים פרק או מסכת לעשות "יומא טבא" בבית, והילדים קולטים באוירת הבית כמה הלימוד שלהם חשוב להוריהם, ומרצונם להיות רצויים וטובים הרי הם משקיעים ומשתדלים במה שמרגישים שבאמת משמח את הוריהם.

להשקיע בכך שיהיה חשק ללמוד

באיגרת הגר"א שם "ותפזר להם פרוטות וכיוצא, ועל זה תתן תמיד דעתך והשאר הכל הבל..."

---

¹⁷ א"ה ז"ל הגמרא ביצה ט"ז א': "תני רב תחליפא אחוה דרבנאי חוזאה כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב, והוצאת בניו לתלמוד תורה, שאם פחת - פוחתין לו, ואם הוסיף - מוסיפין לו.

ובראשית חכמה כתב ז"ל: "ואם יכבד על הנער לשקוד על הלימוד, תמיד יפייסנו בדברים שהקטנים אוהבים ומתאווים להם, כגון דבש וקליות ואגוזים וכיוצא בהם, ואומר לו הנה לך זה על מנת שתלך לבית הספר ותלמוד, וכשיגדל יותר וימאס באלו הדברים, אומר לו אביו לך לבית הספר ותלמוד ואקנה לך חגורה יפה ומנעלים נאים, וכשיגדל יותר יאמר לו אתן לך זוזים על מנת שתלמד ברכת המזון ותפילה... וכשיגדל יותר יאמר לו לְמוֹד תורה וּתְקַרָא תלמיד הגון, וכשיבין יותר יאמר לו לְמוֹד ותקרא רב, וכשיבין יותר יאמר לו לְמוֹד תורה ותקרא חכם ודיין ואב בית דין ותשב בראש, עד אשר ישיג אֲמֶתֶת התורה ומואס בכל אלו הדברים שאמרתי ויעסוק בתורה לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה". - ומקור דבריו מבואר בפירוש המשניות להרמב"ם סנהדרין פרק עשירי, עיין שם באורך.

וז"ל הרב זללה"ה במכתב שנכתב למלמד תינוקות¹⁸: "לְדַבֵּר עם הילדים בשקט ובעדינות ובארשת שמחה ואהבה, - - - להשתעשע אתם בחדוה וגילה. - וקבלה בידנו אולי מהגר"א ז"ל שלהקנות הלימוד לילדים רק מתוך שמחה ועונג, כי אז לבם נפתח כפתחו של אולם וקולטים שבעתיים, וכשרונותיהם מתפתחים עשרת מונים". עד כאן.

זקנתנו אמו של הרב זללה"ה אחותו של מרן החזו"א זללה"ה היתה משדלת את הילדים ללמוד, והיתה מחזיקה בביתה 'קופות של מטבעות' לנכדיה, והיתה בוחנת אותם משניות וגמרא בעל פה, ומשלמת להם מטבעות בקופות הפרטיות של כל אחד.

לימוד בצורה מעניינת

הרב זללה"ה כשלמד עם הילדים היה מציג להם את נדון הגמרא בצורה מעניינת, והיה שואל את הילד מה אתה אומר על זה.

---

¹⁸ מכתבי התעוררות חלק ב' פרק ח' א'.

וכן אמר פעם אם אני הייתי מלמד בחיידר, הייתי עושה לילדים את כל הלימוד בגמרא כמו סיפור מעניין, כדי שיקבלו את הלימוד בהתענינות ובשמחה ויבינו הלימוד היטב.¹⁹

בהצגת הדברים בצורה של סיפור יש כמה מעלות, האחד שמושך את הילד לענין משום שזה מעניין אותו, והשנית כי על ידי סיפור הילד מרגיש חלק מהענין משום שהוא חווה את זה כאילו הדבר נעשה עכשיו ממש, והעיקר שנקבעת בלבו ההבנה בעומק שמתיישבת יותר בסיפור.

לא יותר מדאי

כל דבר צריך זהירות, אמנם חובת האב לגדל את בנו לתורה עד כמה שניתן,²⁰ אבל מאידך יש לדעת כי לצורך גדילתו הבריאה, אין לדחוק הילד יותר מדאי, ולפעמים לחץ בשינון פוגע בהבנה.

כיוצא בדבר להלחץ בשינון הרבה על חשבון ההבנה זה מרגיל לשטחיות, כי מרוב ידיעות מדמה מילתא למילתא בלי קשר כל כך, ואינו יודע להבחין שחסר לו הרבה.

---

¹⁹ א"ה. ראינו להעתיק בזה מתוך דברי הגרי"מ הירשפלד שליט"א בענין לדבר עם הילד במושגים שהוא מבין וללמוד באוירה עליזה:

אנחנו פעם ראינו את זה ח"י, בתקופה שהרב זללה"ה מסר שיעור לנכדים, זה היה ממש מראה נפלא, הוא למד עמם אז סדר מועד, בדרך כלל היה ממליץ על סדר מועד בגיל הזה, כי זה הגמרות שהכי קרובות לעולמו של הילד, כאשר מתחילים ממושגים שקרובים אליו, והוא הרי יודע מה זה שופר מה זה סוכה, ממילא הוא חלק מהענין, השיעור מתחיל עם הקדמה להוציא מהילד את מה הוא זוכר ואת מה הוא יודע ומה הוא כבר שמע, אחר כך מתחילים את השיעור באוירה מאד עליזה, ומאד נוחה וחביבה בצורה בולטת, השיעור נמשך אולי חצי שעה ומספיקים עמוד גמרא, ובאמצע מגיעים למה שהגמרא מביאה "שנאמר שאו שערים", אז הרב מתחיל לנגן עם הילדים שאו שערים ראשיכם, וכל הילדים ביחד מתחילים לשיר באמצע השיעור, כך נראה שיעור, הילדים למדו שיעור נפלא בגמרא ואנחנו למדנו שיעור נפלא איך מלמדים גמרא, כל הש"ס אפשר להנחיל כך לילד באוירה נוחה ורגועה שהילד מקבל את זה בשיא הקלות והנעימות והעליזות, כמעט את כל הש"ס אפשר כך ללמד, נכון שיש סוגיות קשות שזה מכביד על הילד אז מדלגים, מגיעים לסברה קשה אז מדלגים, אבל רוב הש"ס אפשר לתת לילד כך בקלות והוא קולט את הדברים. ע"כ מתוך דברי הגרי"מ שליט"א.

²⁰ ויתבאר עוד בהרחבה להלן.

וכן לדחוק את הבן להעמיק ולהרגיש מה שלא מתאים לגיל שלו, גורם לו בלבול וחוסר התפתחות טבעית.²¹

אבל יש להרגילו בהבנה טבעית המתיישבת על הלב, ויחד עם זה להכניס לו מושגים בידיעת התורה בלי להכביד עליו שידע בדיוק, רק יקלוט המושגים [לשם משל שיגיע רק להבנה של שבעים אחוז].

והוה עובדא שאברך אחד סיפר להרב זללה"ה שהוא לומד עם בנו הקטן משניות פאה, והוא מבין, אמר לו זה לא מתאים עדיין לגיל שלו, אולי תלמד משניות ברכות,

²¹ א"ה, ראיתי להעתיק בזה מתוך דברי הגר"מ הירשפלד שליט"א בענין עידוד הלימוד אצל ילדים: אמרו פסחים ג' ב' אמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, והנה בכלל מה שאמרו ללמוד שלא לשמה יש דרגות רבות עד כמה הלימוד הזה רחוק מהלימוד לשמה, וכמו שיתבאר: - - - - - כאשר אומרים לילד שילמד בעבור פרס מסוים זהו שלא לשמה מובהק, אבל צריך לנהוג כן, כי אין שום סיבה לבקש לילד שילמד לשמה. - - - - - מי שחושב שיצליח ללמד את הילד שילמד לשמה כי גם אני לומד לשמה, זה טעות, ילד באופן טבעי לא אמור לרצות ללמוד אא"כ הוא מקבל פרס, כתינוק הבורח מבית הספר, וצריך לתת לו הרבה מאוד שלא לשמה, אכן השלא לשמה כאן הוא מאד בולט, הילד מבין היטב את זה שהלימוד זה לימוד, והפרס זה פרס, ואני לומד בשביל גורם חיצוני, ואף על פי כן צריך לעשות את זה. - - - - - יש סוג אחר של שלא לשמה שהוא הרבה פחות מודגש והוא כאשר נותנים לילד כמה מחמאות בתוך הלימוד, מתחשק לו ללמוד בשביל המחמאות של האבא, זה גם כן שלא לשמה אבל זה הרבה יותר קרוב ללשמה, והרבה פחות מודגש לילד שהוא לומד בשביל משהו חיצוני, ולפעמים הוא לא שם לב לזה כלל. - - - - - וכמדומה שהשלא לשמה הכי קרוב ללשמה זה כשהתוכן של הלימוד יהיה הכי מענין, אמנם פעמים יתכן שזה יהיה לימוד שלא לשמה, אבל זה הכי קרוב ללשמה ששייך, מתחילים מצויר מוחשי שקרוב לעולמו של הילד, וזה מיד מאד מגרה אותו, אם הגמרא הולכת לדבר על כל מיני היכי תמצות שלא קשורות לעולמו של הילד, השור נגח את הפרה וקרה כך, והילדים שלנו לא מכירים פרות ושורים, אז אתה מקדים לו איזה סיפור מציאותי שקרה אצלו בכתה, ואז זה מיד מענין אותו, וזה נהפך להיות התורה שלו, - - - - - כי"ב ניתן להוסיף קצת שאלות לחידוד, וכן לתת לילד תחושה אמיתית שהוא זכה לכין לשאלה של הגמרא, כל ילד בכישרון בינוני אפשר די בקלות להוביל אותו לכך שהוא לבד יכוין לשאלה הבאה של הגמרא, ושהוא לבד יכוון לאיזה הערה של רש"י ותוס', ואין לך דבר יותר עמוק מתחושה של הילד שמרגיש שהתורה שייכת אליו. - - - - - לאידך גיסא ככל שהאב ינחיל לילד תחושה שהתורה מאד עמוקה שצריך לעמול שנים להבין מה כתוב פה, כך הוא תולש את הילד מהגמרא, וככל שמצליח להנחיל לו שהגמרא זה דבר פשוט ונגיע וקל ושייך למושגים שלך, וגם אתה לפעמים מכיון לשאלה של הגמרא, ואתה גם מכיון לתשובה העמוקה האמיתית של הגמרא וקורא שורה גמרא ומבין, כך הוא מנחיל לילד תחושה שהתורה שייכת אלי ואני מסוגל וזה שייך לפרשה שלי, וגם בכלל הנושא הזה, שלא להכביד על הילד מעבר לרמת המושגים שלו, הילד צריך לגדול עם תחושה מאד עמוקה, לא עם מחמאות גרידא, אלא עם תחושה עמוקה שמתעסק עם חומר לימודי ששייך אליו, הוא מסוגל להבין, והוא מסוגל לחדש, והוא מסוגל לשאול, והוא מסוגל לענות, והשאלות שלו הם לענין, והתשובות שלו הם לענין, והחומר שהוא לומד זה שייך אליו, והוא מבין מה שנעשה פה, וכשהוא מעיר הערות זה הערות לענין, וזה לא דברים נשגבים שאם תשאף הרבה ותבין אז אי פעם תקלוט איזה משהו מן המושג, [אמנם הילד צריך לקלוט ויש לו עוד הרבה זמנים והזדמנויות בחיים לקלוט שהתורה מסובכת ועמוקה, הוא עוד זיכה להרבה הזדמנויות כאלה בחיים, אבל כילד הוא צריך לצמוח לגמרי הפוך]. - עד כאן מתוך דברי הגר"מ שליט"א.

והוסיף והסביר שכאשר מכבידים בלימוד על ילד קטן, הדבר עלול לעשות לו בלבול בראש ולהזיק לו.

הרב זללה"ה אמר פעם לא להתחיל ללמד ילדים גמרא בגיל מדאי צעיר גם אם הם מוכשרים²², וכמדומה שהזכירו על זה גיל שבע²³.

עוד אמר ללומדים עם בניהם קודם שמתחילים גמרא במסגרת מקום הלימודים, להתחיל פרק 'אין עומדין להתפלל' במסכת ברכות, כי כך מבואר בראשונים שתחילת גמרא למדו פרק אין עומדין²⁴.

המלמד את בן חברו

איש את רעהו יעזור, וכולם ערבים זה לזה, וחסד גדול הוא ללמוד עם בן חברו, וכמו שאמרו המלמד את בן חברו תורה כאילו ילדו, וזוכה ויושב בישיבה של מעלה, והמלמד את בן עם הארץ תורה אפילו הקדוש ברוך הוא גוזר גזירה מבטלה בשבילו, ועוד הבטחות.

²² א"ה, ראינו להעתיק בזה מתוך דברי הגרי"מ הירשפלד שליט"א:

פעמים רבות נכנסתי לשאול את הרב זללה"ה אודות צורת הלימוד עם הילדים, והתשובה והאזהרה חזרה על עצמה כמה וכמה פעמים: "מקובלנו מרבתינו שאסור להכביד על ילד בלימוד עד גיל 12-11, בגיל זה כבר אפשר לדבר איתו שיקמט את המצח ושיתאמץ, אבל עד הגיל הזה אסור להכביד על ילד, אבל אפשר הכל ללמד אותו בלי להכביד, זה צריך להיות בצורה נוחה בצורת שעשוע בצורה קלה ונעימה, ואז הילד קולט את זה טוב, והילד מבין את זה טוב, וזוכר את זה טוב", עכ"ד. - - - פירוש, לא להכביד עליו, לא להעמיס עליו סברות שלא יכול לקלוט, לא להעמיס עליו המון פרטים שהראש הקטן שלו עדיין לא קולט, לא להעמיס עליו שום חומר לימודי מעבר ליכולת הטבעית הקלה שלו, אבל במסגרת קלה, שהילד קולט בקל, אפשר את כל הש"ס להספיק איתו, והוא שזה יהיה בצורה נוחה בצורה קלה ונעימה בלי שהוא מקמט את המצח. עכ"ל הגרי"מ שליט"א.

²³ ועיין בצוואת הנתיבות לבניו: וכאשר יגיעו לבן שמנה ותשעה תראו ללמוד עמהם מסכת אחת כסדר.... כו' עיי"ש.

²⁴ רמב"ן בהקדמה לספר המלחמות, הרשב"א בתשו' ח"ג סימן שס"ג, ובמשמרת הבית ב"ב ש"ג וב"ד ש"א, שו"ת תשב"ץ חלק א' סימן פ"ד, שו"ת הרשב"ש סימן רס"ג.

ואמר הרב זללה"ה שחוסך בזה שלא יצטרך לטפל בילדים שלו שהסייעתא דשמיא תשלים לו שלא יהיה לו צער בגידולם.²⁵

לפעמים יש לילד לחץ מלימוד עם אביו, וגם האב יש לו יותר דרישות מבנו, ולזה מועיל מלמד אחר, דברים אלו משתנים לפי טבעים, וכן לפי סדר יחסים ששורשו בדורות קודמים.

ידיעת התורה

מושגים בידיעת התורה

בלימוד עם הילדים יש את עיקר הלימוד שיש ללמוד אותו בהבנה היטב, ומלבד זאת מן הראוי להוסיף וללמוד עמם לימודים מהירים, מבלי שיבינו הכל, רק יקבלו "מושגים בידיעת התורה", ובלימוד בקיאות המהיר אפשר לוותר על הפרטים, העיקר שיקלוט את הדברים באופן כללי, ויזכור את מושגי הדינים בהבנתם, וכך היה הרב זללה"ה לומד עם הבנים ששה סדרי משנה ומסכתות בהסבר והבנה כללית, בהספק מהיר בלי דקדוק בכל תיבה וכיו"ב, ובלי להעמיק כל כך, [אמנם יש כאן מקום להעיר כי יש ילדים שבטבעם הם מסודרים, שלימוד מושגים לחצאין מבלבל אותם ולא מוסיף להם, ובמקרה כזה יש ללמד את החומר רק כסיפור].

ועצה טובה לזה להיצמד עם הילד לסדרי לימוד קבועים שיש מעקב על הספקים, [למשל לסדרי הלומדים דף ליום, כאשר הילד מוכשר ומתאים לכך].

בכל מיני בין הפרקים, יש להכניס את "ידיעת התורה", כי כפי שנתבאר האור של התורה הוא היסוד הגדול בחינוך.

---

²⁵ א"ה, בהקדמה לשו"ת חת"ס יו"ד מובא בשם החתם סופר שאמר במליצה על הפסוק בתהלים "כל היום חונן ומלוה וזרעו לברכה" דאף דכל היום חונן ונותן לאחרים ואין לו כל כך זמן לעסוק עם זרעו, מכל מקום הקב"ה מבטיחו שזרעו יהיה לברכה.

להקדים אצל הנערים את ידיעת הש"ס – מדברי הרב זללה"ה

כתב הרב זללה"ה במכתבי התעוררות שיש ללמוד עם הילד, ולהשתדל שידע עד גיל שמונה עשרה לכל הפחות רוב ש"ס, וזה לשונו²⁶:

"אמרו ז"ל לְיִגְמֹר אִינֶשׁ וְהִדָּר לִיסְבֵּר, ואמרו ליגמר אינש ואף על גב דלא ידע מאי קאמר, ואמרו בר שית תקבל וספי ליה כתורא.

הנה קבעו חכמים סדר מסירת התורה לדורות הבאים שיהא העיקר 'לְיִגְמֹר' בתחילה, ואם כי ניתן לפרש טעם הדבר בגלל התועלת שבליגמר, שעל ידי הקדמת ידיעת ההלכות הן נקבעים על ניר חדש ויהיו שמורים לזכרון, ולעומת זה הליסבר לא יופסד על ידי האיחור, אבל נראין הדברים שגם לתועלת הליסבר הדברים אמורים, שבהיות חכמת התורה חכמה אלקית ולא חכמה חיצונית, לא יתכן שיזכה האדם לעדינותה בשילוב אור הפנימי עם אור השכל, אלא עם הקדמת הליגמר, וכל דף גמרא מכוין את השכל לתלמים הנכונים, ולעומת זה המקדים חקירות השכליות הרי הן נוטות לחכמות החיצונות ונעדרות מן האמת.

ואשר על כן חובת האדם לבניו ללמוד עמהם מסכת אחר מסכת עד אשר בגיל י"ח כבר יהיו בקיאים ברוב הש"ס על כל פנים גמרא רש"י, ובדרך כלל הם יקלטו הדברים בקל, מלבד סדר לימודם במה שקורין בעיון, וזה יועיל גם להמריצם להתמיד בלימוד, כאשר ירגישו בנפשם שהם רוכשים ידיעות ואוצרות לנצח, וגם יגבה לבם כאשר ישלטו בידיעותיהם ברוב הש"ס, מלבד כל סגולות התורה שבזה".
עד כאן לשון הרב ז"ל.

ויש להתחיל מתחילה עם גמרא לבד ועם הבנה חלקית בלי להכביד, מבלי לדקדק בכל קושיא, ומספיק שיבין הענין באופן כללי פחות או יותר, רק שיבין ברור את מה שהוא מבין, וגם לדלג איזה דף קשה אם יש צורך, עד אשר מתרגלים ללימוד טוב ומעמיק ולהבנתו²⁷.

²⁶ מכתבי התעוררות פ"ה מכתב ט'.

²⁷ א"ה, ראינו להביא כאן מתוך דברי הגרי"מ הירשפלד שליט"א בתועלת הלימוד עם הבן יום יום דף אחרי דף: הדבר שחוזר על עצמו כמעט כל שנה, ננסה לראות את זה מהסוף להתחלה, שני ילדים בכתה ז' ח', עם פער לימודי עצום, הראשון כל מה שהוא יודע עד היום וכל מה שהוא למד עד היום זה

לאתגר לידיעת הש"ס: הרב זללה"ה היה מחשב עם הנערים כמה חסר להם בש"ס הפרטי של כל אחד ואחד מהם, וכמה צריכים להספיק ליום, והיה הדבר מאתגר מאוד, ועושה תחרות של לימוד והתמדה בין הנערים.

משניות בעל פה

יש להרגיל הילדים בשינון משניות בעל פה ולעודדם לכך בכל דרך, כי ההרגל בכך מהווה הבטחה להצלחתם, ולשמירה רוחנית מכל נסיונות החיים, המציאות

כמה פרקים גמרא, יחסית יש לו זכרון די טוב והוא זוכר בערך, לא זוכר את הכל אבל פחות או יותר הוא זוכר את מה שהוא לומד, הוא למד אלו מציאות והמפקיד והשואל זה בערך, אולי עוד פרק או שנים, זה בערך המטען התלמודי שיש לו בכתה ז' ח', לידו בספסל יושב ילד שלמד כבר בערך רבע ש"ס, הוא למד כמה מאות דפי גמרא, הוא לא גאון גדול והוא לא זוכר את הכל אבל הוא כבר עבר בערך רבע ש"ס, זה דבר מציאותי שחוזר על עצמו כמעט כל שנה מחדש. - - - - כשנסה לבדוק מאי שנא, התשובה מאד מאד מצערת... הוא כלל לא יותר מוכשר ממנו, הוא לא יותר אוהב ללמוד ממנו, לא יותר מתמיד ממנו, ולא יותר עמל ממנו, פחות או יותר שתיים ילדים בינונים נורמלים, אוהבים ללמוד, ואוהבים להשתולל... - - - - אבל ברוב המקרים ההבדל ביניהם הוא רק האבא ותו לא, שניהם אותו כישרון שניהם אותו רצון ההבדל כמעט היחיד זה רק האבא... לראשון יש אבא ססבור שהמצוע עשה דכתיב 'ושננתם לבניך' זה מצוה של "ממונו" כמה מאות שקלים לחודש שמשלם לחידר, ובזה יצא יד"ח עד מעל הראש, הוא משלם טבין ותקילין וממנה בחידר הרבה שלוחים 'ושלוחו של אדם כמותו' וזה מצוה של ממונו והוא יצא די והותר את כל מה שהוא חייב... עד כאן. - - - - לעומתו השני יש לו אבא ססבור שהמצוה של ושננתם לבניך זה מצוה שבגופו והוא עושה את זה בגופו, מה שהוא משלם לחיידר ומה שהוא שולח לחיידר כי הילד צריך גם ללכת לחיידר, ומפני שהוא לא יכול כל היום כולו לשבת עם הילד אז הוא שולח אותו גם לחיידר, אבל רוב תלמודו של הילד זה מצוה שבגופו, בסך הכל הוא מקדיש בין חצי שעה לשלוש רבעי שעה ביום, זה הכל, ובכתה ז' ח' זה כבר מתבטא בערך ברבע ש"ס עד שליש ש"ס, מחצי שעה עד שלש רבעי שעה ביום ותו לא. - - - - הפער בין שני הילדים האלה בכתה ז' ח' זה פער בכל האיש, זה לא רק פער מספרי בדפי גמרא, ודאי שיש בזה גם פער של כמות... כמוכן, האחד יש לו ידיעות כבר מכמה מאות דפים גמרא ואילו חברו ס"ה יודע כמה פרקים, "אבל זה בעיקר הבדל בכל האיכות של הילד". - - - - זה שכבר עבר כמה מאות דפי גמרא כל המיומנות שלו לקרוא גמרא זה בכלל רמה אחרת, אתה נותן לו לבד להכין גמרא, אם זה לא גמרא קשה במיוחד ואם זה לא מושגים חדשים שהוא לא הכיר מעודו, הוא כמעט כבר יודע בערך לבד להכין. - - - - ועוד, שזה מאד מאד נפקא מינה בצורת החשיבה שלהם, המושג המפורסם שנקרא דעת בעלי בתים היפך דעת תורה, זה נכון בבעלי בתים אבל זה מאד נכון גם אצל ילדים, כמעט כל שאלה שתציג בפני כהן זה ילדים בנושא סברתי שהוא שייך לרמה של הילדים, תקבל שלל של תשובות, ותוכל לראות מיד, זה כבר ראש של למדן, צורת החשיבה שלו היא צורת חשיבה תורנית, ואילו זה מאד רחוק, בדיוק מה שנקרא היפך ד"ה, - - - - לפני כמה שנים קיבלנו מכתב מהרב זללה"ה, [וכהיום מודפס במכתבי התעוררות והועתק למעלה], ידיעת התורה זה לא רק בקיאות וזה לא רק ידיעות, זה משנה את כל הגברא, הוא גם גבה לב הוא גם מרגיש בבית, הוא גם מרגיש שהוא שולט, גם הוא מרגיש שזה תורה דיליה, וגם השכל התיישר, וגם הוא נהיה יותר למדן, וגם הוא נהיה יותר תורני מעוד כמה מאות דפי גמרא, שצמחו מחצי שעה שלש רבעי שעה ביום, אם רק למדו עם הילד נכון. ע"כ מתוך דברי הגרי"מ שליט"א.

היא שהלומדים משניות בעל פה נמצאים במצב שמור מבחינה רוחנית, לימוד המשניות הוא שומר נאמן שעומד בפתח ולא נותן לרדת, וזה לשון הראשית חכמה²⁸: "ואגב מבואר כי סגולת גרסת המשניות להרוג היצר הרע ולהכניעו", ומהגר"ח מואלזין ז"ל כתוב שזו סגולה להתמדה.

אין רכוש יותר גדול משינון משניות בעל פה לילדים, המשניות שנקלטות על נייר חלק נשמרות במוח היטב ולא נמחקות עד זקנה ושיבה, כל אחד יכול להעיד על עצמו שהוא מכיר יותר את סדר מועד נשים ונזיקין בגלל שעסק בהם בילדותו, היה לו בהם "גירסא דינקותא", המושגים הבסיסיים של התורה כולה נמצאים במשנה, וכאשר יקלט לילד מושגי כל התורה על "נייר חלק", אין עשיר גדול ממנו, בכל נושא שנפגש בחיים במשך לימודו הוא יודע את הבסיס במידה מסויימת, וממילא הכל נקלט לו בקלות יותר. - והיות וילדים מסתגלים "לעכל" מושגים חדשים יותר מהר, הרי בהשקעה של חלק מהיום ובזמנים הפנויים אפשר להספיק הרבה.

וכן היה הרב זללה"ה נוהג לעודד את הילדים ללמוד בעל פה משניות ובפרט בסדר קדשים²⁹. - והיה גם מעודדם לכך כגון אם ילמדו כך וכך פרקי משניות בעל פה יקחו אותם לטיול.

ונתבאר בהרחבה בקונטרס "שינון המשניות".

העניינים הסגוליים

מן ההשתדלות בחינוך לידיעת התורה נכללים גם העניינים הסגוליים, וכמו שכתב מרן החזון איש זללה"ה באגרות ח"א ד': "...כן צריך להזהר ממפסידים טבעיים וסגוליים, מן הסגוליים שלא להקל בנטילת ידים המבוארים בשלחן ערוך, ומאוד החמירו בזה כמבואר בשלחן ערוך אורח חיים סימן ד'³⁰ עכ"ל, החוכך בראשו

²⁸ והובא גם בשל"ה מסכת חולין פרק תורה אור.

²⁹ וכן היה מקדים ללמוד עמהם בגיל צעיר את הגמרא של סדר קדשים.

³⁰ ז"ל השולחן ערוך סימן ד' סי"ח: "אלו דברים צריכין נטילה במים הקם מהמטה, והיוצא מבית הכסא ומבית המרחץ, והנוטל צפרניו, והחולץ מנעליו, והנוגע ברגליו, והחופף ראשו... והנוגע בגופו בידו, ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל, אם תלמיד חכם הוא, תלמודו משתכח, ואם אינו תלמיד חכם יוצא מדעתו".

והחולץ מנעליו, [והיינו משום שנוגע בהם כמ"ש במ"ב], ומן הדברים הנזכרים שם הנוגע במקומות המכוסין, צריך ליטול כל היד, ועל כל פנים לשפשף במים באופן שיגיע לכל היד, וכן היה הרב זללה"ה רגיל לשלוח הילדים ליטול ידים במחוך בשעת הלימוד, כשראה שהילד מחוך בראשו מבלי להרגיש וכיו"ב.

וכן נזהר לא להשאיר ספר פתוח כמ"ש הש"ך יורה דעה סימן רע"ז סק"א וז"ל: "וידוע לחכמי האמת שיש מלאך אחד נקרא ש"ד והוא שומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא שמשכח תלמודו, עכ"ל, מיהו יכול ליתן לחבירו שישיגה על הספר בינתיים.

בתיבה

יש להרגיל את הבנים בקטנותם לכתוב הרבה ולסכם את הגמרא, משום שבגיל מבוגר יותר קשה להתחיל להכנס להרגל הזה, הרגל הילדות מועיל הרבה, וכן היה הרב זללה"ה מעודד הילדים בקטנותם לכתוב את ביאורי הגמרא בסגנון שלהם, כדי שיתרגלו בכתיבה ובהסבר, והיה עובר על כתביהם ומעיר הערות בכתב ידו, כדי להחשיב בעיניהם את כתביהם, ואכן יש מעלה גדולה בין לקטנים ובין לגדולים כאשר יש מי שעובר על הדברים הנכתבים, שהדבר מגדיל מאוד את חשיבות הענין בעיני הילד, וגם עצם הכתיבה היא עם משמעות אחרת, כאשר כותבים באופן שמיועד לקריאה, משום שיש מי שעובר על הדברים, וכן מן הראוי להחשיב מאוד את כתביו של הילד, לשמור את מחברתו בחביבות ולייחד לה מקום, ולהזהירו לשמור עליה, וכן ראינו באופן קבוע אצל הרב זללה"ה אשר השאיר חותם עז על הלבבות, החרדה הגדולה שהיתה אם אבדה מחברת של נער, היה זה מתח ודאגה, מה יהיה כעת? והיאך לא שמרת עליו?, וזה היה ממש צער, ולא לשם חינוך, זה היה נראה כאילו הנער הזה איבד אלפי זהב וכסף, וכן לא הבין איך יתכן שבחור או אברך השאיר את המחברת בבית המדרש לבד בלי שמירה מעולה, וגם אם יש שמירה כללית, הרי לא יתכן לבא הביתה בלי הספר חדושי תורה³¹, הן משום שצריך שמירה מעולה, והן שאם מתחדש משהו, שיהיה הספר תחת ידו לתקן, לבדוק, או להוסיף.

³¹ כמו כן ניתן לחבב את הדברים על ידי שקניית עט או פנקס מכורך לכתבת חידושי תורה יבא כפרס מיוחד על מעשים טובים.

ויש ללמדם לכתוב את הגמרא כסיפור בשפה המדוברת, שיכתבו בצורה שיבינו מה שהם כתבו, הכתיבה זה מבחן אם למד או חלם, הכתיבה מוכיחה אם הבין, הכתיבה עוזרת להתבטאות מתוך מחשבה כאילו מדבר למישהו, בלי הלחץ של השומע שלפניו, ועיין עוד בקונטרס יגעת ומצאת מה שנתבאר באופן כללי במעלת הכתיבה.

בצורת הכתיבה היה הרב זללה"ה אומר ללמד הילד לכתוב כתב ברור וקריא, כתב גדול עם רווחים.

צורת הלימוד

לעמוד על הבהרת הבסיס

הרב זללה"ה היה אומר בשם מרן החזו"א זללה"ה שמלמד לתינוקות יכול להיות רק אדם גדול מאוד או קטן מאוד, האדם הגדול יודע לרדת להבנת התינוק, לעמוד על שכלו החלש, ולהבין מה חסר לו בהבנה, וכן האדם הקטן שהוא בעצמו קרוב להבנה החלשה, יודע מה חסר לתינוק כדי להבין, אבל האדם הרגיל יודע להסביר מה שמועיל לו עצמו, ואינו יודע לרדת לעומק ראשו של הילד, איזה חלק חסר לו בהבנה, ואינו מבין הצורך לכך, ומרגיש שלכאורה הוא הסביר טוב וברור, וזה נכון, אבל התינוק לא הבין!.

להעמיד את הבנת הבסיס הפשוט, ושיתוף מחשבתו של הילד

הזכרנו דברי מרן זללה"ה על הצורך לעמוד על החלקים החסרים בהבנה אצל הילד, שהמבוגר מתקשה לעמוד עליהם, ונרחיב הדברים:

בדרך כלל עיקר מטרת המלמד היא להסביר את החלק העיקרי של הרעיון, וכשמתמקדים רק בכך אזי שוכחים להעמיד את הילד על הבסיס הפשוט, כיון

שאצל הגדול הדבר הבסיסי הוא פשוט ואין צורך לאמרו. - - - אבל האמת שלתינוק חסר בטחון והבנה חזקה בבסיס הפשוט, ולכן צריך תחילה לעמוד עליו ולהסבירו, ולבקש מהילד לחזור על הדברים בנוסח שלו, לא שיחזור על אותם מילים ששמע, רק יביע את ההבנה הבסיסית מליבו, ואז רואים אם קלט טוב, ואחרי שהבסיס מובן טוב בשללו, קל להוסיף על היסודות עוד משהו, ולחזור על הדברים במידה שניכר שהבן לא הסביר טוב, ולאחר ההסבר לומר לו שנית שיחזור על התוכן מליבו.

וזהו גם כן נכלל ביסוד שאמרו חז"ל חולין ס"ג ב' אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה³², ענין דרך קצרה כולל כמה עניינים: האחד כמו שמוכן לכל שהסבר קצר ותמציתי המתמצת את עומק הנקודה ברור ונקלט יותר טוב, והענין השני הוא להשמיט גם דברים שנצרכים לאומרם, כמו את ההסברים שמסביב, למרות שהם מרחיבים את ההבנה, כי כאשר מרחיבים מעבר ליסודות, חסר את השתתפות האדם מהשכל שלו, ואילו כאשר המשפט קצר הוא בונה את הרקע מכח המחשבה, ויש לו את הבסיס חזק מכח השכל, וצריך להתאמץ רק במשפט המיוחד³³.

סדר הלימוד בגמרא

סדר הלימוד בגמרא להסביר את הענין באופן כללי, בלי לדקדק בביאורי מילים ודקדוקם עד הסוף, ואפילו לדלג משפט שאינו נצרך כרגע, עד שהילד קולט את הנושא, והוא מבין את הדברים בשכלו, ואז בקל אפשר להוסיף לו את השלמת

³² שבעיקרו מתפרש שכל שאומר דרך קצרה נמנעים טעויות, שמשפט קצר קל לזכור כלשוננו, אבל יש בכלל זה גם את הענין הנ"ל.

³³ ביאור הדברים: כי כאשר האדם משתף את מחשבתו להשלים את המובן, ומעתה מתבונן מתוך שכלו, הרי מאמץ הזכרון הוא רק עבור הדבר הקצר ששמע, אבל כששומע לשון ארוכה אינו מאמץ את השכל להבנה, אלא כולו מרוכז לזכור כל הדברים ששמע, ואינו יודע איזה פרט עיקרי, ואינו תוספת נאמרה בכדי לשפר את ההבנה, וכיון שהוא אינו שותף מדעת עצמו, הוא חוזר על הרבה פרטים כפי מה ששמע, ואין דעת עצמו משותפת בהם, ולכן צריך לשמוע את הילד איך הוא מדבר מליבו, וכאשר נקלט היסוד בלבו מכח ההבנה, שוב אינו צריך לעבוד על הזכרון, כי הוא מבין מלבו, כי מדבר מתוך הדעת שמבין כעת, וא"צ לחזור מהזכרון.

ביאורי המילים ופרטים נוספים, אבל אם מכבידים עליו מיד בדקדוק כל מילה, הוא מרוכז בפרטים, ואין ליבו פתוח להבין תמונת הדברים, ונעשה הכל כבד וקשה יותר.

בהירות המלמד

הזכרנו דברי מרן החזון איש זללה"ה על קושי המלמד הבינוני להבהיר לילד הנקודות הנצרכות לבסיס ההבנה, לעומת הגדול והקטן שאינם נתקלים בקושי זה, כל אחד בסיבתו. - - - ויש בזה עוד סיבה לקושי של הבינוני, והיא שבשביל להסביר לילד צריך בהירות, אמנם יכול לומר לו יש כאן משהו שלא צריך להבין עד הסוף ותמשיך הלאה, אבל להגיד ולא להגיד, כלומר להסביר בצורה לא ברורה, זה לא ניתן להעביר אצל ילדים, ולכן אדם גדול שמבין את הדברים היטב לעומקם, הוא יכול גם להסביר בטוב טעם ומתיקות, וכן אדם קטן הוא מבין ברמה פחותה, וכסבור שהכל מובן, ולכן גם הוא יכול להעביר את רמת ההבנה שלו בבהירות, מה שאין כן אדם בינוני מבין שיש כאן דברים שאינם ברורים היטב, והוא מנסה להעביר דברים שאינם ברורים לו, ואת זה גם הילד מרגיש ולא נקלט לו היטב. - - - הנוגע למעשה, שמי שאין הדברים ברורים לו, מן הראוי שיכין היטיב את החומר, וע"י שידע טוב, יוכל גם להסביר טוב.

והרבה פעמים נשאל הרב זללה"ה על מסכתות מסוימות בגמרא אם ניתן ללמוד אותם עם ילדים, והשיב שהכל תלוי במלמד, אם המלמד מכין היטב, ויודע את הגמרא טוב, אפשר כמעט כל גמרא להסביר לילדים.

מעלת הבהירות

כבר נתבאר המעלה הגדולה שיש בלימוד החי, שמסבירים לילד את הדברים בשמחתם שעל ידי זה לבו נפתח להבין, והוא חי את הדברים בשכל שלו, ויש לזכור יסוד גדול: שאם האב מוכן טוב בגמרא, והוא חי את הדברים בבהירות, הוא יכול

להנחיל את הדברים בשמחתם ובהירותם, אבל אם האב רק מכיר את הגמרא בכללותה באופן שרק יודע הפשט בשיעור שמספיק לתרגם לילד את הגמרא, באופן כזה יקשה עליו להנחיל את המעלות של לימוד חי ומשמה, כי האב מעביר ביאורים שמספיקים למבוגר, והילד שקולט רק לפי דרגת שְׂכָלוֹ, הרי הוא מקבל רק דברים קשים שחייבים לזכור ולחזור עליהם, וצריך להתאמץ להקשיב למילים, בלי שהלב חי אותם מכח שכלו בעצמו.

ולכן אם אין הגמרא ברורה מספיק לאב באופן שיכול להעביר את הדברים בבהירות משכנעת, ויש בידו להכין בצורה טובה יותר, לפעמים מוטב שידחה את הלימוד כעת, ויכין לעצמו את החומר היטב, ואל יחוס על הזמן של ההכנה כי הרבה יותר מזמן זה, יחסוך באופן הלימוד שיועיל יותר מכל הבחינות.

מאותו ענין, אין לטשטש לילד כשהדברים לא ברורים למלמד מספיק, הרבה יותר מועיל חינוכית ותלמודית לומר לילד: כאן יש קטע לא הכי חלק ונדבר על זה בהזדמנות, כרגע נלמד את הדברים הברורים, ונשאיר את הדברים המפוקפקים להמשך, זה עוזר לו להיות חזק במה שמבין, ולאפוקי אם מחייבים אותו להבין דברים שאינם מובנים. - - - - - ושמענו מהרב זללה"ה שאם מנסים להסביר לילד דברים שאינם מובנים כל כך, הרי זה גורם לו בלבול הדעת.

מן האמור נלמד יסוד גדול להצלחת הלימוד, אם מתאפשר להכין את הגמרא קודם הלימוד, ולמסור לילד דברים ברורים.

ומה טוב ומועיל אם יתבונן עוד רגע קודם איך להציג את הדברים בפני הילד בצורה מעניינת וברורה, וגם באמצע הלימוד יש להפסיק מעט ולהתבונן בזה.

וזה לשון צואת הנתיבות המשפט לבניו אות ו': "וכאשר יגיעו לבן שמנה ותשעה תראו ללמוד עמהם מסכת אחת כסדר, והבנים ישנו אותה תמיד עד שתהיה שגורה בפה, כי אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים וכו' (חגיגה ט' ב'). ותראו גם כן שיבינו הילדים מוצאי הדינים ממה שילמדו, ואם תזכו ותהיו לומדים תבינו בעצמיכם טוב הלימוד".

יחזור בלשונו על מה שנאמר לו

בדרך כלל ראוי להרגיל את הילד להשמיע בפיו את מה שלמד, באופן שהוא מנסח את הדברים, ואין הכונה להמנע מלחזור ולהסביר לו שוב ושוב כשאנו מבין, אלא לשים לב שלאחר שמבין יבאר את הדברים מליבו, ולא שיחזור על ה'מילים' שנאמרו מתוך הזכרון ומבלי להבין, כי כאשר אומר הדברים בלשונו של הילד, רואים איך שמוציא הדברים בנוסח הבנתו, ועל ידי זה גם נקבעים הדברים בלבו.

כאשר הילד מתקשה, אפשר לומר לו 'אני אגיד ואחר כך תחזור על זה', ואפילו רק משפט קצר, אבל העיקר שלא יחזור על הלשון, אלא יביע הדברים בנוסח שלו מהבנת לבו.

והרב זללה"ה היה מספר סדר הלימוד עם מרן החזו"א זללה"ה בילדותו באופן קבוע, לאחר שהיה מרן זללה"ה מלמד את הענין, היה אומר לו לחזור בפניו בעריכת שפתיים על כל הענין מתחילתו, החל מהמצוה הכתובה בתורה ומה נאמר על זה במשנה, ומהו הדין בגמרא, והקושיא והתירוץ וכו' עד הנקודה שעומדים בה כעת, וכשהיה גומר, היה מרן זללה"ה אומר לו 'תחזור שוב מתחילה!', ואחר כך שוב ושוב, כמה וכמה פעמים, וסיפר הרב שפעם אחת אמר לו החזון איש לחזור עוד כמה פעמים, כמו עשר פעמים, וכשראה שהדבר מכביד עליו, אמר לו "לשמוע זהו יותר קשה מלומר", [כלומר: לשמוע את הילד שחוזר שוב ושוב ולהמתין עד שיאמר ולהתבונן אם מדקדק ואומר כראוי, זה יותר קשה ממה שקשה לילד לומר], והרב זללה"ה היה אומר שלאחר שגדל והיה הוא צריך לשמוע את ילדיו ראה עד כמה הקושי עצום, לשמוע מתחילה עד סוף בסבלנות, ולשים לב לכל פרט ולתקן ולהעיר.

והיה מרן זללה"ה מזכיר בעת הלימוד עם הרב זללה"ה בילדותו את דברי הברייתא קידושין ל' א' 'תנו רבנן וְשִׁנְיָתָם' - שיהיו דברי תורה מחודדים בפין, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד", וכשהיה הרב זללה"ה חוזר בפיו פעם אחת היה מרן זללה"ה אומר לו: עכשיו זה תגמגם, תחזור שוב!, ואחרי שחזר פעם נוספת היה אומר: עכשיו זה היה "אל תגמגם" - תחזור שוב!, וכשהיה חוזר פעם שלישית היה אומר: עכשיו זה היה: "ותאמר לו" - תחזור שוב פעם רביעית כדי לקיים "אמור לו מיד!", ולפעמים היה מוסיף "ועכשיו תחזור עוד פעם..."

דרך שאלה ותשובה

מעלה מיוחדת יש ללימוד בדרך של שאלה ותשובה, ולהגיע לכל הנאמר תוך כדי משא ומתן, וכמו ציווי התורה בוהגדת לבנך, לפעמים האב שואל והבן משיב, ולפעמים להיפך, ולפעמים הכל עושה האב³⁴.

ללמוד גמרא בגיל צעיר - מדברי הרב זללה"ה

כתב הרב זללה"ה במכתבי התעוררות וז"ל:

"...והנה המקובל הוא להקדים לימוד הגמרא בגיל הרך ולעשותו כעיקר הלימוד, ובין אם נדע טעמו של דבר ובין אם לא נדע, יש לקבל הדבר כהלכה פסוקה מכל חכמי הדורות שקדמו, וחלילה לנו לשנות.

אבל הדבר מובן בטעמו של דבר, כי בעוד לימוד המשניות מקנה לילדים זכות צָנָא מֵלָא סְפָרִי³⁵ כלשון הגמרא מגילה כ"ח ב', הרי לימוד הגמרא בעינו הופך אותם

---

³⁴ א"ה, **ראיתי להעתיק בזה מדברי הגר"מ הירשפלד שליט"א על אודות המעלה הגדולה של לימוד בדרך שאלה ותשובה:**

במצוה של והגדת לבנך ישנם כללים והנהגות איך להעביר את התורה מדור לדור, ואחד מן הדברים שיש ללמוד מכאן זהו המעלה העצומה של דרך שאלה ותשובה, - - - להמתין ולחכות שהבן ישאל, "והיה כי ישאלך בןך..." הפסוק כאילו מצוה להמתין עד שהבן ישאל, כי אחרי שהבן שואל התשובה הרבה יותר נקלטת והרבה יותר מונחלת לו, לפני שהוא שאל זה לא היה עסק שלו, אבל אחרי שהוא שאל זה נהיה עסק שלו וזה הרבה יותר מענין אותו, ונעשה תורה דיליה, כאשר פותחים לו את השאלות אזי עונים לו את מה שמטריד אותו, ולעומת זאת כשהוא עדיין לא שאל אזי הדבר מכביד עליו ומטריד אותו בדברים שאינם שייכים לו, דרגא אחרת בהנחלת הדברים!!! - - - שמעתי פעם מיהודי פקח, שכשהוא לומד עם ילדיו גמרא הוא מאד משתדל להביא אותם למצב שהם ישאלו, כי יש הבדל עצום בין שאלות שהוא בעצמו מעורר, לשאלות שהאב שואל אותו, ולא זו בלבד אלא שלפעמים הוא מציץ בגמרא בדף אחר כך ורואה שבגמרא יש אבעיא להו מה הדין כך וכך, ומנסה למשוך את הילד להעלות את השאלה מה הדין במקרה הזה והזה. והאב משאיר את הבן בתשובה שהשאלה טובה ונראה בנתיים הלאה, ופתאום מגיעים לדף הבא והגמרא שואלת את השאלה שלנו וזה נהיה תורה דילי, וכל הגמרא נהיית הרבה יותר מעניינת ובמקום שאני יתעסק ואתאמץ להסביר לילד את מה שהגמרא אומרת אז הגמרא מתעסקת עם השאלה שהוא שאל והגמרא פותרת את מה שהוא מוטריד.

³⁵ פירש רש"י במגילה שם "הי צנא מלא סיפרי" - אינו אלא כסל שמילאוהו ספרים, ואין מבין מה בתוכה, אף שונה הלכות ולא שימש תלמידי חכמים ללימוד, שיבינוהו טעמי משנה כו' עיי"ש עוד.

לדרופתקי דאורייתא³⁶, מְעִין תלמידי חכמים העֲמֵלִים בתורה, אשר כל סגולות התורה נאמרו על עמל התורה כמו שכתב מרן זללה"ה באגרותיו.

והדבר מועיל להשריש בהם יראת שמים ויראת חטא ולשפר מדותיהם, מלבד להחכימים ולחדדם, וככל שמקדימים דברים הללו הרי זה משובח. (חלק ב' פרק ח' ב').

חובתנו להקדים את לימוד הגמרא

שמענו מהרב זללה"ה שאין לנו לשנות מדרך רבותינו בענין חינוך תשב"ר, משום שחינוך תשב"ר זהו הענין היותר חמור בשמירת עתידו של כלל ישראל, והשגיוחו על זה גדולי הדורות בשבעה עיניים, וכל שינוי בזה הוא הפסד גדול, ועל כן לא הוה ניחא ליה בשיטות המתחדשות בסדר ודרך הלימוד עמם, משום שגם כאשר איננו מבינים שום הסבר ולא מוצאים שום פגם בשיטות השונות - אין לשנות!.

...הדרך המקובלת מרבותינו זה כמה מאות שנים, להתחיל עם התינוקות לימוד הגמרא בגיל קטן, ושזה יהא עיקר לימודם, ויצרפו לזה לימוד המשנה, ומאחר שהגדולים בכל דור ראו להמשיך הדרך המקובלת הזו, הרי בודאי ראו שכן תשמר התורה... הדרך הרגילה שבה נשתמרה התורה עד היום מוכיחה ומבטיחה את ההמשך, כאשר עברה כך התורה עד דורינו.

וכבר נשאל מרן החזו"א זללה"ה על דרכים כיו"ב, והשיב להקדים מהר ככל האפשר את לימוד הגמרא לתינוקות, ושמעתי שכתוב בהקדמת ספר אחד מגדולי ליטא לפני יותר ממאה שנה, שהטעם ששקדו רבותינו בדורות האחרונים להקדים לימוד הגמרא, שכדי להגין נגד המשחיתים חייב שיהיה חידוד השכל ועמל התורה קודם לשינונה, והדבר מביא את האדם לכוף דעתו לדעת חכמים, (כנראה כונתו גם שזה מחזק השכל לעמוד בפני הנסיונות של ההשכלה, וכיו"ב בזמנינו רבים).

---

³⁶ מקור לשון זו בסנהדרין צ"ט ב' אמר רבא כולהו גופי דרופתקי נינהו, טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא. פרש"י: **דרופתקי** - טרחנין, כלומר, כל הגופין לעמל נבראו. **טוביה לדזכי** - אשריו למי שזכה והיה עמלו וטרחו בתורה, לשון אחר: דרפתקי - כיס ארוך שמשימין בו מעות, כל הגופין נרתקין הם לקבל ולהכניס דברים, אשריו למי שזכה ונעשה נרתק לתורה.

ויש להוסיף שגם מי שנמצא במקום שמתחילים בגיל מאוחר יכול להתחיל עם בנו בביתו בגיל צעיר יותר, להרגילו בהבנה והתפתחות השכל, ושינון מרובה בלי עיון שוחק את כח ההבנה והחידוד.

קשיי לימוד

לפעמים יש תועלת בהבנה קודם הלימוד בחיידר

כאשר הבן אינו מן המקשיבים בטבעם, ומכינים איתו את הלימוד לפני שלומדים בחיידר, יש מכך תועלת רבה, שכאשר הוא כבר יודע את מה שעתידין ללמוד, יותר קל לו לעשות "חזרה" בשיעור, שגם אם מחסיר איזה משפט הוא יודע את הקשר של הענין ומבין הדברים, מה שאין כן אם אינו מוכן, הרי עם המשפט הראשון שהוא מחסיר מלהתרכז הוא כבר איבד את כל הקשר עם השיעור, ומתחיל להשתעמם וכו'.

ופעמים שיש לראות לקבוע עם הילד שיש לו קושי לימודי, שילמד עם רבו פעם בשבוע בנפרד מחוץ למסגרת באופן פרטי, וזה יחזק את הקשר ואת ההבנה למה ששומע בלימוד הרב בשעה שמלמד לכולם.

להתעמק לדעת היכן הבעיה

כשלומדים עם הילד וניכר שאינו מבין הדברים וצריך לחזור שוב ושוב, יש להתעמק לידע היכן הבעיה, אם בתלמיד או בצורת ההסברה, וכן אולי יש לחזור על ההסבר מההתחלה אולי חסר לו משהו בדרך עד לפרט המדובר כעת.

אין ילד שאינו ראוי לצאת להוראה

הדרך להצלחה היא קרובה לכל אחד, ואין אדם שאינו ראוי להצליח כפי שניתן לראות בהסתכלות על אלו שעברו את העולם בהצלחה, שלא ניתן לומר שתכונות

מסויימות הן אלו שגרמו הצלחתם, כי הרי אין שום צד השוה בתכונותיהם, ואף שרק מעטים הגיעו לשלימות, אין מי שאפשר לסמן עליו הוא יצליח והוא לא יצליח, וכמקובלנו ממרן החזו"א זללה"ה שיש הרבה שחשבו שיצליחו ולא הצליחו, ויש הרבה שחשבו שלא יצליחו והצליחו, וכן אנו רואים בתלמידי חכמים שבדור, אין תכונות אחדות, אין צד השוה שבהם, כי באמת התוצאה נקבעת לפי ההתמסרות, ולזה כולם מתאימים.

ובירושלמי חלה פ"א ה"א³⁷ אמר רבי סימון אותן הנשים שאומרות לא נכניס את בנינו לבית הכנסת, ואם ראוי הוא ללמוד הרי הוא ילמד, לא עושות טוב, אלא יִסְרוּ לְמִשְׁפָּט אֶלֶּהֶּיוּ יוֹרְנוּ אם תשתדל שילמוד משפט אלוקיו, אז יורנו אלוקיו. - ה' ילמד אותו וידע ויבין מה שלומד.

---

³⁷ ז"ל הירושלמי: אמר רבי סימון אילין נשייא דאמרין לא ניעול בנינן לכנישתא אין חמי ליה מילף מילף הוא. לא עבדין טבאות אלא יִסְרוּ לְמִשְׁפָּט אֶלֶּהֶּיוּ יוֹרְנוּ.

חלק ב - חובת ההורים לחנך

להתפלל על הצלחת הילדים בלימודם

כתב במשנה ברורה סימן מ"ז סק"י "ותמיד תהיה תפלת האב והאם שגורה בפיהם להתפלל על בניהם שיהיו לומדי תורה וצדיקים ובעלי מדות טובות, ויכוין מאוד בברכת אהבה רבה ובברכת התורה בשעה שאומרים ונהיה אנחנו וצאצאינו, וכן כשאומר בובא לציון למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה".

ובתנא דבי אליהו על הפסוק באיכה "שְׁאֵי אֵלָיו כְּפִיךָ עַל נֶפֶשׁ עוֹלָלִיךָ", מכאן אמרו יבקש אדם רחמים על עצמו על אשתו ועל בניו ועל ביתו, שלא יצא אחד מהן לא לידי עבירה ולא לידי דבר מכוער.

וזה לשון הגר"י מליסא "הנתיבות" ז"ל בצואתו לבניו אות ה': "וכאשר יהיה לכם בנים, מאד צריך תגבורת רחמים בכוונה גדולה שיתן להם השי"ת לב להבין ולהשכיל בתורה ובמצות".

והחתם סופר מעיד על עצמו וז"ל: "האמינו לי שמדי יום ביומו אני שופך דמעות, שה' יזכני שֶׁבְנֵי יַעֲלֻ מעלה מעלה בקודש יותר ממני, ויקוים וְהִיטֵבָה וְהִרְבָּה מֵאֲבֹתֶיךָ".

וגדול כח תפילת האם, וכדאיתא בסנהדרין ע' ב' בבת שבע אמו של שלמה המלך "דְּבָרֵי לְמוֹאֵל מֶלֶךְ מִשָּׂא אֲשֶׁר יִסְרְתוּ אִמּוֹ, מִה בְּרִי וּמִה בֶּר בְּטָנִי וּמִה בֶּר נֶדְרֵי", אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי וכו'... אמרה כל נשים של בית אביך היו נודרות יהא לי בן הגון למלכות ואני נדרתי ואמרתי יהא לי בן זריז וממולא בתורה והגון לנביאות".

והחזון איש בקובץ אגרות כותב לאם אחת נוסח תפילה על בנה: יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵי וְאֵלֵינוּ שֶׁתַּרְחֵם עַל בְּנֵי (פלוני בן פלונית) וְתַהַפֵּךְ אֶת לִבָּבָהּ לְאַהֲבָה וְלִירְאָה אֶת שְׁמֶךָ, וְלִשְׁקֹד בְּתוֹרָתְךָ הַקְדוּשָׁה, וְתִסְרֵר מִלְּפָנֶיךָ כָּל הַסְּבוֹת

הַמוֹנְעוֹת אוֹתוֹ מִשְׁקִידַת תּוֹרָתָהּ הַקְדוּשָׁה, וְתִכְיֶין אֶת כָּל הַסְּבוֹת הַמְּבִיאוֹת לְתוֹרָתָהּ הַקְדוּשָׁה.

באופן כללי להתרגל להתפלל על כל דבר גם אם לא רואים את הצורך לכך, כגון להתפלל על הצלחת הילדים וכל ענייניהם שימנעו מהם בעיות³⁸, ויש בזה הרבה מעלות, וצריך הרבה פחות זכויות שתתקבל התפילה להצלחתם כשמדובר קודם שיש להם בעיות, וכמו שאמרו "לעולם יבקש אדם רחמים עד שלא יחלה, שאם חלה אומרים לו הבא זכות והפטר".

והיות ואי אפשר בכל תפילה להתפלל על כל הצרכים וצרכי עם ישראל, על כן ראוי לעשות קביעות לענינים מסוימים, כגון מי שיש לו כמה ילדים יתפלל על כל אחד באופן פרטי פעם או פעמיים בשבוע.

התפילה כשלעצמה היא זכות שבגללה ראוי שיזכה מי שמתפלל, וממילא מי שמתפלל על הצלחתו בתורה הוא בעצמו 'פעל' את הסייעתא דשמיא שיזכה לה אחר כך, וכיוצא בזה אב ואם שתפילתן שגורה בפיהם על בניהם שיהיו לומדי תורה וצדיקים ובעלי מדות טובות אזי כשיגדלו ילדיהם כבקשתם, הם 'שילמו' על כך בתפילתם, ואדם שמתפלל על המשפחה שלו, אזי כשהצילו אותם מן השמים בזכות התפילה שלו, הוא כאילו כבר נתן את הזכות לכך, וכן בכל משאלות האדם בפרנסה ורפואה ובין אדם לחבירו.

ונתבארו הדברים בהרחבה בקונטרס "תפילה".

אהריות

האדם נולד חסר כדי שיהיה מוכרח לקבל הדרכה

בראש השנה י"א א' אמר רבי יהושע בן לוי כל מעשה בראשית "לקומתן נבראו" "לדעתן נבראו" "לצביון נבראו", שנאמר "וַיִּכְלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צִבְאָם" אל

³⁸ ובפרט אם הוא קודם שמגיעים לקושי, לפני שמגיעים לחיידר, לפני שנולדים, לפני שנוצרים.

תקרי צבאם אלא צְבִינָם, כלומר בבריאת העולם כל היצורים נבראו בשלימותם, למשל השור נברא מעיקרו בתכלית שלימותו ויופיו, ולא שנוצר עגל קטן שעתיד לגדול, וכמו שאמרו על בריאת השור בגמרא חולין ס' א' שהשור נברא מן האדמה ועלו קרניו תחלה וכל גופו עד פרסותיו, וכך גם מתפרש "לדעתם נבראו" - שנבראו עם שלימות הדעת כמו שלימות הקומה והצורה, וכן נברא אדם הראשון שלם בדעתו, ואף קין והבל שנולדו קודם החטא, נולדו בשלמות והלכו על רגליהם מיד.

יש להתבונן למה נשתנה הדבר בפרט אצל האדם, שכל בעלי החיים נבראים עם הִשְׁכָּל שלהם, ואילו האדם נברא בלא דעת ובלא קומה וצביון?

ועיקר הענין הוא מפני שלאחר החטא נכנס היצר הרע בלב האדם, והוא צריך סיוע להדריכו בדרך הישרה, שאין לו את הידיעה מעצמו, ואם היה נברא בשלימות הדעת לא היה מקשיב לקול הורים ומורים, ולכן נברא האדם באופן שאינו יודע ולא יכול לחיות בעולם בלי סיוע לצרכי גופו ונפשו, וכיון שהוא מוכרח לקבל דעת הורים ומורים, כדי לדעת לדבר ולקרוא, ולקבל סיוע למאכלו ומלבושו, ממילא ישמע מהם סוד העולם ויושר הנהגתו, ורק כך יוכל להגיע לתכלית בריאתו.

אחריות ההורים למזון הרוחני והגשמי

והנה כמו שכל אב ואם מבינים שחיי הבן תלויים בהם, ולכך הם צריכים לדאוג למאכלו ולבושו וכל צרכיו, ואם הם מתרשלים בזה הרי כל האחריות עליהם, כן הדבר בחלק הרוחני, כל עתידו של הבן נמסר להוריו, ויש להאכילו ולהלבישו כל הזמן בחלק הרוחני לפי הגיל והשכל.

וכמו שבחלק הגשמי מובן שהזנחה של יום אחד זו סכנת חיים, כן בחלק הרוחני אסור להזניח כלל, ואמנם לא בכל יום יש מה להוסיף, שכל צורך לפי ענינו, והרי גם בחלק הגשמי יש חילוק בין הצרכים, שמלבוש איננו כאכילה ואין

צורך לדאוג להחליפו בכל עת, אבל הצד השווה הוא שהכל צריך נתינת דעת כל הזמן³⁹.

חינוך טהור בלי שיקולים אישיים

יש להתייחס לשליחות האמיתית של החינוך בהתייחסות הנכונה, כאחראי להעמדת תלמידי חכמים, ולהזהר ח"ו מהרגשות חיצוניות הנלוות, והשפעתם גרועה מאוד, לפעמים האב מעיר ומעניש את בנו, מפני שהתנהגות הבן לא מתאימה ועושה לו בושות, וכן מצוי הדבר מאוד שההורים מרגישים שאם הילד אינו מוצלח הרי זה כפגיעה בכבודם, ובאמת אינו חושב על טובת הבן ועל המניע הגורם לבן לעשות כן, ועל סוף דעתו של הבן, רק על עצמו ועל כבודו שמתבזה בבנו, ומטפל בו בהתאם לכך, ובחוסר סבלנות, חינוך כזה אינו משפיע לטובה, כי המטרה היא כבוד האב שלא יעשה לו הבן בושות וכדו'.

ההתייחסות צריכה להיות התייחסות של לשם שמים, לעסוק רק בטובת הבן והדרכתו, לטפל בפיקדון שנתנו לו מן השמים, בזהירות ובהתייחסות הראויה, ורק כך סוף הכבוד האמיתי לבא בעולם הזה ובעולם הבא.

³⁹ וז"ל החפץ חיים בשער התורה פ"ז: "...הלא ידוע הוא מה שנפסק ביד"ד בסימן רמ"ה ס"ו דהיא דאפשר לו להאב מצוה עליו ללמדו בשכר עד שידע משנה וגמרא הלכות ואגדות, - וידעתי את תירוצם שיאמרו דדחיקא להו שעתא, אבל באמת כאשר יתבוננו היטב בנפשם ידעו כי רק היצר מתעה אותם, כי הלא על שאר דברים שהוא רק תועלת גופני לבן, כל אחד עוזר לבנו בכל כחותיו יותר מכפי יכולתו, וגם כמה פעמים מוסר את נפשו לסכנת האבדון עבורו, דהיינו שהוא עושה דברים שהוא שלא כדין בין אדם לחבירו ובין אדם למקום, והוא מתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי אני עושה בזה צדקה בכל עת לפרנס בני ביתי, וכשהוא צריך לחזק את בנו לתורה, שידע איך לעבוד את ה', והוא מביא בזה לבן וגם לעצמו חיי עולם הבא כמו שנעתיק לקמן ממדרשי חז"ל, הוא אומר דדחיקא ליה שעתא, והרי זה כמו שאמר הכתוב ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל, בי דייקא, ואיתא במדרש על זה הכתוב, כל יומא טרי (הוא נושא ונותן) ולא לעי, צלי ולעי, [א"ה, ר"ל דלשון הכתוב מתפרש הקב"ה אומר למה רק כשאתה עוסק בי, אז יגעת, וההמחשה לכך היא שכל היום הוא נושא ונותן ואיננו מתעייף, כשבא לעסוק בתפילה הוא מתעייף, ע"ע בשם עולם להח"ח ח"ב פ"ג משל על זה].

החובה להשקיע בטובים שיהיו טובים יותר

אין להסתפק ב"דגיל"

שנינו באבות פ"ה מי"ב ארבע מדות בתלמידים: מהיר לשמוע ומהיר לאבד - יצא שכרו בהפסדו, קשה לשמוע וקשה לאבד - יצא הפסדו בשכרו, מהיר לשמוע וקשה לאבד - חכם, קשה לשמוע ומהיר לאבד - זה חלק רע. - ופירשו שם הרמב"ם ורבנו יונה שהם תכונות טבעיות של הבנה ושל זכרון, ואין תכונות אלו תלויות זו בזו, כי יש שיש לו תכונה אחת טובה ואחת גרועה.

ושואל רבנו יונה היות ואלו תכונות טבעיות שאין ביד האדם לשנותם, אם כן לאיזה צורך שנה התנא הגדרות אלו?, וביאר שבא התנא ללמדנו שאם אין בידינו יכולת ללמד את שניהם, נבחר בזה שקשה לאבד אף על פי שהוא קשה לשמוע, ונבחר בחכם לפני שניהם.⁴⁰

למדנו שככל שהבן חכם יותר כך יש יותר חיוב להשקיע בלימוד עמו לחכמו יותר ויותר.

וכן מצינו בגיטין נ"ח א' תנו רבנן מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי, אמרו לו: תינוק אחד יש בבית האסורים... הלך ועמד על פתח בית האסורים, אמר: מי נתן למשפחה יעקב וישראל לבניזים? ענה אותו תינוק ואמר: הלווא ה' זו חטאנו לו ולא אָבו בְּדַרְכֵי הָלוֹךְ וְלֹא שָׁמְעוּ בְּתוֹרָתוֹ, אמר: מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה! [לשון שבועה] שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו, אמרו: לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה, ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל, ומנו, רבי ישמעאל בן אלישע.⁴¹

למדנו עד כמה חובת ההשקעה בטובים כי הם ינחילו את התורה בישראל!

⁴⁰ ויש להוסיף תירוץ נוסף: שכאשר האדם מודע לדברים שהפסד השכחה גרוע יותר מהפסד הקליטה הקשה, זה יחזק אותו לחזור ולשנן שלא ישכח, ולא ירגיע את עצמו במעלת הקליטה המהירה.

⁴¹ א"ה, ובתו' שם כתבו דהיה מופלג בחכמה, ולכן פדאו ביותר ממון ממה שמותר לפדות כל אדם.

והנה כהיום מן הראוי לשנן את החיוב הזה, כי אין חובת האב מסתכמת בכך שיהיה הבן תלמיד טוב ומצטיין בכיתה, ולא בכך שישבחוהו מוריו ומחנכיו, אלא מוטל על האב לגדל בנו ככל יכולותיו⁴².

בימינו נוסף צורך לחדד זאת, היות ויש אשר נחלשה אצלם השאיפה הגדולה להעלות את הבן שיהיה תלמיד חכם וגדול בישראל, ואם הילד תלמיד טוב בחיידר, ואין תלונות מצד המלמד, הרי האבא רגוע נותן לו לגדול טבעי שיהיה רגיל ככל בני גילו, אמנם נעים לו לאב הכבוד שבנו מצטיין בכיתה, אבל מרגיש שאין מוטל עליו עול להוסיף לילד כפי כישוריו ללמוד יותר ולגדול בתורה, כל עוד לא מטרידים אותו בענין בנו, ולא דורשים ממנו כלום, ורק כאשר הילד בעייתי מפריע בכיתה ומתקשה בהבנה, בילד כזה האבא משקיע כי מרגיש שזו בעיה 'שלו', המלמד מתריע ומטריד, ובפרט כאשר על ידי זה הילד חב לאחריו וזה כבר פגיעה בכבודו

⁴² א"ה ראיתי להעתיק בזה מתוך דברי הגר"מ הירשפלד שליט"א כמה שניתן להרויח בלימוד עם הבן מעבר למסגרת הלימודים :

אבא יכול להספיק ללמד את בנו בזמן מועט עשרת מונים ממה שניתן להספיק אצל המלמד, וניתן להמחיש זאת: המלמד יושב מול שלושים ילדים, ומוכרח להתחשב בכל השלושים, וגם אם לא יהיו כלל ילדים חלשים בכתה, הרי אין שום מציאות שכל השלושים יהיו מרוכזים, אף מלמד שיודע למסור שיעור כמו שצריך, ושיעוריו תמיד מעניינים את התלמידים, אין מציאות שכל השלושים מרוכזים, ואז הוא מוכרח לחזור כמה פעמים בכדי שגם הם יקלטו, ואילו כאשר האב לומד עם 'הבן שלו' הוא קולט בפעם הראשונה כי הוא יושב מול ילד אחד ואז הוא מרוכז, ואם במקרה הוא חלם הרי הוא שם לב לכך וחוזר עוד פעם. - - - - והמציאות היא שהפער הוא הרבה יותר גדול מההמחשה הנ"ל, כי הרי בדרך כלל בתוך כל כיתה יש גם ילדים חלשים וגם כשהם מאד מרוכזים צריך לחזור כמה פעמים בכדי שהם יקלטו, והילד הבינוני בכתה, יכול להספיק הרבה יותר אם ילמדו איתו לבד. - - - - וכל זה לגבי ההספק, אבל לגבי הבנת הדברים הנלמדים הרי שלא ניתן להשוות כלל, כאשר משתדלים לחדד את הילד בהבנת התורה, הרי צריך לדעת איך להציב לו את השאלות הנכונות, ואיך להציב לו את התשובות הנכונות, ואיך לכוין אותו שהוא מעצמו יכוין לחלק מהדברים ושהוא בעצמו יחשוב, וגם לעורר אותו ולמשוך את לבו לרצות לדעת, עם קצת הכוונה הרי הוא יכול לכוין לדברים מהגמרא, לשאול חלק מהשאלות של הגמרא ולתרוץ חלק מהתירוצים של הגמרא, אבל המלמד בכתה מול שלושים הוא מוגבל, וגם כאשר הוא מעורר עם כמה שאלות המושכות הרי תמיד היותר מוכשרים מיד יקפצו ויענו, וכל היתר משוללים מזה. - - - - הגאון ר' נתן שולמן ז"ל פעם סיפר לי על קהילה חרדית בחו"ל (כמדומה בבליגיה) שהגמרא דאתרא לא נתן רשות בשום אופן לפתוח חידר, קהילה שלימה מאורגנת מסודרת שיש בה הכל, בית כנסת, מקוה, כוללים... הכל... חוץ מחיידר, הוא לא נתן בשום אופן לפתוח חידר, כי הוא ידע שזה מה שיקרה, אם אין חידר כל אבא ישקיע והילדים יצאו פי כמה וכמה... ברגע שיש חידר כולם פטורים, ור"ג הדגיש לי שהוא לא נכנס לשאלה של ההכרעה הסופית אם זה ההכרעה הראויה או לא כי יש לזה הרבה צדדים לכאן ולכאן, אבל יש בזה הרבה שכל והרבה הרבה מהאמת, שאם כבר נפתח מוסד אזי המוסד הוא זה שחייב במצות, ואם אין מוסד כל אב דואג וכשהוא עושה זאת נכון הוא מניב פירות כפל כפליים. עד כאן מתוך דברי הגר"מ שליט"א.

של האבא, בזה הוא מרגיש עול, ומתאמץ ללמוד עמו ולהתעניין עליו אצל המלמד, אמנם טבעי הדבר שכאשר יש מעורר ומחייב מטפלים יותר, אבל אין להזניח את החובה לגדל תלמיד חכם.

יש לזכור! שאם היה כל אב מטפל בילד החכם כמו שמטפלים בחלש הרי היה יוצא תלמיד חכם גדול, ויש לנו לשאול: האם בגלל שחנן אותו הקב"ה בבן מוצלח יותר, לא ימלא חובתו כלפי הקב"ה ויסתפק בזה שלא מטרידים אותו?!

והאמת היא שגם כלפי הצורך החינוכי הבסיסי של הילד החכם, מוכרח שילמד יותר מחבירו החלש, כי הרי כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, והילד הכשרוני והחכם לא מספיק לו להיות מעשיו מרובים מחכמתו, אלא בשקידה יותר מהחלש, ועליו להשקיע וללמוד יותר, בכדי להגיע לדרגה שאור התורה יהיה יותר חזק מסגולות הטבע.

אמנם כל דבר צריך זהירות, אין לדחוק הילד יותר מדאי, וגם לפעמים לחץ בשינון פוגע בהבנה, כפי שנתבאר בהרחבה בחלק א'.

בתפילות ובמעשים

כיוצא בדבר לענין ההשתדלות שבתפילה:

דרך העולם שילדים חלשים או בעייתיים משקיעים בהם הרבה במעשים ובתפילות, ולעומתם הילדים הטובים שגידולם נוח וחלק יותר, אין מתפללים עליהן כל כך, ולא מתאמצים הרבה בעניינם, ולכן יש הרבה פעמים שדוקא אלו החלשים נשארו ונשמרו, כי יש להם יותר זכות הלימוד שלמדו עמם, וזכות התפילות של ההורים, וכן יש להורים יותר קשר נפשי אליהם, כי המאמץ והטיפול מקשר את הנפש כידוע⁴³.

---

⁴³ ואפילו אצל בהמות להבדיל יש כוחות נפש כאלו, כמבואר בשבת קכ"ח ב' כדי שתזכור צערה ותרחה עליו.

אבל כפי שנתבאר חובת ההשתדלות שיהיה הבן המוצלח מוצלח יותר, וחובת התפילה על כך, איננה פחותה, אלא אדרבה, ככל שהילד מסוגל ליותר, כך אחריות הוריו לגדלו להיות תלמיד חכם גדולה יותר.

אין מאמץ שהולך לאיבוד

הרב זללה"ה היה תמיד אומר להורים "עם ילדים צריך להתאמץ"⁴⁴.

יש לייקר את המאמץ הזה כי אין מאמץ שהולך לאיבוד, מלבד מה שנתבאר שעצם המאמץ בעניינו של הילד הוא מעלה כשלעצמה, ומפתח את הקשר הנפשי עמו, וכמו שכל תפלה מתקבלת ומשפיעה, כך גם כל מאמץ הוא כהשתדלות שמסייעת לגידולו.

כאשר שמחים במאמץ הזה, הוא מועיל הרבה יותר, הוא מתקבל אצל הילד כנתינה עבורו, ולעומת זאת, אם מביעים לפני הילד אנחה או טרוניה מפסידים הרבה מאד.

למשל אב שנאנח בעיני בנו על הזמן הרב שמתבזבז בטיפול בו, הרי בעצם האנחה הזו הוא גורם לעצמו להפסיד יותר זמן, ומפסיד בתועלת של הלימוד עכשיו, כי חסר את החשק והשמחה המפתחים את הלב, ויצטרך זמן רב יותר בכדי להגיע להבנה מסויימת⁴⁵.

וגם באופן כללי למען רגש הילד כלפי עצמו, והרצון לגדול ולהצלח, כמו גם יחסו של הילד כלפי הוריו, אשר הוא מושפע מרגש השמחה והרצון להשקיע

---

⁴⁴ וכלשונו "מיט קינדער דארפמען זאך מאטערן".

⁴⁵ א"ה ראיתי להעתיק בזה מתוך דברי הגר"מ הירשפלד שליט"א:

צריך שהחצי שעה שהבן לומד עם האב תהיה הזמן הכי יפה של הילד במשך היום, זה הזמן שהילד הכי מחכה אליו מתחילת הבוקר, הזמן הכי נעים במשך היום, זה הזמן הזה שהוא זוכה ללמוד עם האבא. - - - הכי גרוע כשהאבא לומד כשהוא מתוח וכשאיין לו זמן וכשהוא ממהר ומוטב שלא ילמד עמו, כי הוא מקרין את זה לילד, ונותן לו את התחושה שעכשיו אין לי זמן בשבילך, ותבין מהר, כי אני ממהר עכשיו, ואני מוכרח להספיק את ההספק הקבוע ואין לי זמן לשאלות שלך ולהפרעות שלך ותקלוט מהר, ולמה אתה לא מרוכז, ולמה אתה לא שומע, ולמה אני צריך להסביר פעמיים, אם זה המצב, יותר טוב שתסגור את הגמרא ותלמד איתו ביום אחר. - ע"כ מתוך דברי הגר"מ שליט"א.

וללמוד עמו. - לעומת זאת נתינת הרגשה של "הקרבה" למען הילד איננה מפתחת רגש הכרת הטוב על המאמץ, אלא להיפך⁴⁶.

את כל הכאב יש לשמור לזמן התפלה, ולהתפלל בלב נשבר וכואב, "שם" יש תועלת מזה בלי הפסדים.

להתעניין אצל המלמד

השקעה קלה נוספת שערכה רב: קשר עם המחנך!

הנה לפי הרגילות היום רוב שעות היום הילד נמצא במקום הלימודים, וההשקעה בכך שילמד שם טוב, היא השקעה עיקרית בגידולו של הילד.

והנה אב שמתעניין אצל המלמד בכל תקופה קצרה, אפילו רק פעם אחת ובהתעניינות קצרה בלבד, הרי הוא משפיע בכך על השגחת המלמד לכל השבוע, הדברים אמורים אף בילד טוב, משום שבדרך הרגיל הילדים הטובים מתחנכים כחלק מן הכיתה הגדולה, ואין המלמד שם לב על לימודו והתנהגותו באופן אישי, אבל כאשר יש אבא שמתעניין ומברר ומודה ומעודד, הרי יש כאן תזכורת, הוא יודע שיצטרך להשיב משהו לאביו, הוא משגיח כל הזמן כדי לדעת מה להשיב, אין זה רק מפני הכבוד, אלא שזהו טבעו של אדם שכאשר הוא יודע שיצטרך להשיב הוא שם לב בזמן, מבלי להרגיש צורך מיוחד לזכור, אלא כך הוא באופן טבעי שכל מה שצריך למסור דין וחשבון זוכרים.

ויש בכך השפעה חיובית גם על האב בעצמו, שכאשר חושש שתבא טענת בקורת על הילד הוא זוכר זאת במשך כל השבוע, ומשתדל ללמוד ולשנן עמו כפי הנדרש,

---

⁴⁶ א"ה, לדוגמא: אברך שבנו מגיע אליו ללמוד עמו, והוא "נקרע" מתוך כתיבת חידושי התורה ללמוד עם בנו, ובאמצע מפסיק לדבר בלימוד עם פלוני, או לכתוב עוד שורה, אפילו אם זה תוך כדי שהילד נותן לבו להתבונן וכיו"ב, הוא מפסיד הרבה מתועלת הלימוד, האבא מוכרח לצאת מעצמו כשמתיישב ללמוד עם בנו, שהבן ירגיש שכל התשומת לב מופנית אליו, ואין צ"ל שלא לענות לטלפונים באמצע, וכן כל עיסוק שהבן ירגיש מיד שלב האב בל עמו, וצריך "להכנס" לחיות לימוד עם הבן, עם כל הרמ"ח, להשרות רוח חיים ומחמאות..... ושההסבר יהיה בהיר וחי וחלילה לא בעצלתיים, ולא בהבעת פנים רציניות של אמצע הסוגיא שעוסק בה, כמצפה כבר לחזור לתלמודו....

ולשים לב בכל ענייניו, וכפי שכבר נתבאר זה לא משום שאיכפת לו מבנו רק כאשר חושש מביקורת, אלא זה דבר טבעי, טבע האדם שעומס החיים לפעמים עושק את מה שליבו חפץ להשקיע בו, ולצורך כך צריך תזכורת, וכאשר קובע לעצמו "מחייב" לדאוג ולהתעניין הרי זה יועיל לכולם.

הרב זללה"ה היה אומר כי הגרי"ז ז"ל שהיה הרב של העיר הגדולה בריסק, וכל מילי דמתא עליה רמ"ן, היה הולך בכל יום תמיד לחיידר לראות ולהתעניין בלימוד בניו.

שמירה על כבוד המחנך

טבעם של הורים לראות זכות לילדיהם בכל מה שנפגש בינם לבין אחרים, וזהו טבע הראוי ורגש נכון, כך נברא האדם וכך ההלכה לקרב את קרוביו, וכן היה הרב זללה"ה אומר בשם מרן זללה"ה שההורים צודקים בזה, ומכל מקום האדם צריך לחשוד את עצמו במקרים מסוימים שמא הוא טועה מפני טבעו, ובאנו בזה להעיר שימת לב להפסדים שיכולים לבא מכך שהורים מצדיקים ילדיהם במקרים מסוימים.

לדוגמא ילד מגיע לביתו עם טענות על רבו, ונראה לאביו שאכן רבו אינו צודק, ונניח שאמנם האב צודק, אם הוא אומר לילד שרבו אינו צודק, ומרגיש שלכאורה עשה את הדבר הנכון שתמך והצדיק את בנו, אבל למעשה הפסיד המון, כי משעה זו הוא שולח את בנו לתלמוד תורה בהפקרות בלי רבי, הילד כבר יכול לעשות מה שרוצה, שהרי אבא כבר אמר שהוא לא צודק, וכל זה גם אם נניח שהטענה על המלמד צודקת.

ילד ששומע ביקורת מאביו כלפי המחנך, בין אם לענין ויכוח שהיה בינו לבין התלמיד, [מלבד זאת שמעולם לא ראינו ילד שמצדיק את המלמד במה שעשה כלפיו...], ובין אם זו ביקורת באופן כללי, מאותו רגע איבד את כל מה שהוא מחוייב למחנך, הוא כבר מזלזל בדבריו בתורה ובמוסר, נמצא שבשביל איזה הערה - עד כמה שתהיה הערה צודקת, הפסיד את כל השמירה עליו במשך רוב שעות היום,

והילד גדל בשטח הפקר, כי הרי איננו מחויב למלמד, שגם אבא הסכים שאיננו חשוב בעיניו, וממילא גם לא יקבל ממנו דברי תורה.

ועל אחת כמה וכמה כשמדובר בביקורת חריפה ובכעס, וכאשר יתרגל שהוא צודק יותר ממלמד ורבי, יקל עליו לחשוב כן כלפי אביו כשלא יהיה מרוצה, כי ירד ממנו המורא ממי שגדול ממנו, וכבר הפסיד לילד את כל הגידול הטבעי.

ושמענו מאחד שסיפר שהרב זללה"ה סיפר לו מעשה שהיה בילדותו, שחזר הביתה עם ביקורת על הרבי בחדר, ואביו הגר"ש גריינימן זצ"ל הגיב לו שהרבי צודק ורק אתה אינך מבין, ואחר כך שמע שדאגו להוציא את הרבי ההוא מן החדר, הרב זללה"ה סיפר זאת כהמחשה כיצד צריך לנהוג כלפי הילד, כשהוא מגיע עם טענות וחושבים שהוא צודק.

וכך גם כשמביעים ביקורת על אמו בפניו, הוא למד שגם היא איננה צודקת ממילא איננו מחוייב כל כך לדבריה, וכל אותם שעות רבות שגדל בלא אביו, הוא גדל בלי שום סמכות.

הדבר נוגע בכל דבר של חינוך, אפילו כשיש תלונות של המחנך על דברים שנוגעים גם להורים כגון הערה על איחור, שלפעמים ההורים אשמים בכך, וכן הערה של אדם מבוגר, הצורה של התגובה קובעת הערכת הילד ומחויבותו, והדבר פשוט שאין כמעט שום טענה המצדיקה להחליש בעיני הילד את סמכות הממונים עליו, אין שום תועלת המצדיקה להשאיר את הילד כהפקר בלי שום מרות.

וההנהגה הראויה היא גם כאשר חושבים שהילד צודק, אף על פי כן ראוי להראות בפני הילד אימון מוחלט בכל מחנכיו, וכנגד כל תלונה שמתלונן כנגדם לנסות לייעב דעת המחנך בכל מיני תירוצים, שכנראה לא הבין אותו או שלא ידע כך וכך וכיו"ב, להבהיר לו שאף אם איננו מבינים הם בודאי צודקים, כי הם הגדולים ממנו, ולאחר מכן לטפל במה שצריך לטפל ללא ידיעת הילד.

להלך עם כל אחד לפי דעתו

לכל ילד תכונות משלו

כשנבחר יהושע בן נון להנהיג את ישראל נאמר עליו **אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ, וּבִיאוּרוֹ חַיִּי**⁴⁷ שיודע להלך עם כל אחד ואחד מהם לפי דעתו, בבואנו לחנך, חובתנו להתבונן ביסוד הזה, שלכל אדם רוח משלו, ויש להבין דעתו של כל ילד בפני עצמו, **כל ילד יש בו תכונות משלו, וצריך התבוננות לחנכו לפי דעתו, שְׂכָלוֹ ותכונותיו**, ולכך אין למדוד כלל ילד אחד לפי השני בן גילו⁴⁷, וקל וחומר שחלילה מלהזכיר בפני הילד שפלוני יותר טוב ממנו, שבזה מסיט את מחשבת הברך מלשמוע לאביו כמי שמבין יותר ממנו, כי כל מחשבתו מרוכזת בביקורת על ההשפלה ולקנאה ושנאה ותחרות, ולהסביר לעצמו למה מה שאביו אמר איננו נכון, כי הברך מוכן לקבל ביקורת כלפי עצמו, משום שמבין שאביו יודע וגדול ממנו, אבל כאשר אביו משפילו כלפי אחיו שהוא מכיר וזה בעיניו שוה, זה מקומם אותו בטעותו של אביו, ושוב נחסם כל התועלת של הביקורת הכי צודקת, והדבר ידוע שהמושג של "הַשְׂוָאָה" זו טעות חינוכית.

והרי אמרו בגמרא שבת י' ב' אמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים שבשביל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים.

על הגדול להבין את הסתכלות הקטן

יש לזכור שדברים שפשוטים לגדול, אינם פשוטים לקטן, ואין לאב למדוד את הדברים לפי ההבנה של עצמו, ולכעוס ולהקפיד על התנהגותו של הברך שמתעקש נגד הַשְׂכָּל הפשוט, כי באמת אין הדבר כן, רק שחסר לילד את שלימות הדעת, ואינו רואה ומבין מה שלפניו.

ויש לדעת שחוסר ההתבוננות בזה זהו היסוד לקלקול החינוך ולחסרון ההבנה של הילד, האבא מתוח וכועס מהתנהגות הילד, ומטבע הדברים הברך קולט רק את כעסו של אביו, ואינו מחכים מהצעות של האבא שלפי הבנתו הדברים כל כך

⁴⁷ אמנם לפעמים יש מקום בזה לעבודת האב כלפי עצמו, לבחון האם אכן עושה מספיק לקידום בנו.

פשוטים וישרים, וכך נסגר הילד יותר בתוך עצמו עם שְׂכָל קטן של ילד. - הילד שלא הבין גודל העוול מהדבר הפשוט, שוב אינו יודע ממה להזהר, ועל איזה דבר יקבל נזיפה מאביו, כי לא הבין מה טעמה של הנזיפה, והוא נפחד בתוך עצמו, מסתתר ומפחד לשאול שמא יצעק או יזלזל, כללו של דבר סָתַם בפניו כל אפשרות להתפתח. - - - - ולהלן יתבארו הדברים.

להבחין בין תכונות טבעיות של ילד לבין התנהגות שאינה תקינה

כאשר מחנכים את הנער להתנהגות נאותה, יש שני סוגי התנהגויות, אשר גם כאשר יש צורך לטפל בשניהם, צורת הטיפול בהם שונה, יש להבחין בין התנהגות שמקורה בתכונות טבעיות של ילד, גם כאשר איננה נעשית בצורה נכונה, לבין דברים שאין טבע הילדות גורם להם, והם כשלעצמם בעייתיים.

הנביא זכריה אומר בשם ד': "כֹּה אָמַר ה' שְׁבַתִּי אֶל צִיּוֹן... וְרַחֲבוּת הָעִיר יִמְלֵאוּ יְלָדִים וְיִלְדוֹת מְשַׁחֲקִים בְּרַחֲבֹתֶיהָ", למדנו שהמשחק והשמחה הם תכונות טבעיות של הילד ואין לדלג על כך, והטעם בזה משום שעל ידי המשחק והשמחה יתפתח שְׂכָלוֹ, ויש בזה שילוב הכרחי עם החינוך, שהרי החינוך מונע ממנו תדיר מלעשות כל חפצו, והלחץ שנגרם מכך יכול לגרום לצמצום השכל, ולכך צריך להשלים את החסר עם דברים אחרים כגון משחק ושמחה, וכך לא תפגם התפתחות השכל שמגיעה רק עם שמחה ורצון.

וזהו שאמרו בגמרא יומא ע"ח ב' אמר אביי אמרה לי אַם [אמו שגדלה אותו שהיא אשתו של רבה דודו, לפי שהיה יתום מאז שנולד] כך היא דרך גידולו של הקטן, תחילה יש לרוחצו במים חמים ולסוכו בשמן, גדל מעט יש להאכילו ביצה שטובלים אותה בכותחא [מאכל שמטבילים בו], גדל מעט יותר יש לתת לו כלים שִׁשְׁחָק בהם וישברם, והגמרא מביאה שכך נהג רבה שהיה קונה לבניו הקטנים כלי חרס סדוקים במחיר זול, והיו שוברים אותם⁴⁸.

⁴⁸ וז"ל הגמרא שם אמר אביי אמרה לי אם רביתיה דינוקא מיא חמימי ומשחא, גדל פורתא ביעתא בכותחא, גדל פורתא תבורי מאני, כי הא דרבה זבין להו מאני גזיז דפחרא לבניה, ומתברי להו.

לדרוש מן הילד להלך עקב בצד אגודל, ולא לקפץ ולדלג, זהו נגד טבע בריאתו⁴⁹, והרב זללה"ה היה אומר במליצה שלעומת מה שבעבר היה מתבקש מן הילד שינהג כילד, וממבוגר כמבוגר, הרי שהיום נתהפכו היוצרות, ודורשים מן הילד לנהוג כמבוגר, ואילו המבוגרים נשארו ילדותיים. - ואדרבה ילד שלא הצליח לשמוח בילדותו, מחפש תמיד משחקי רגשי ילדות גם בבגרותו⁵⁰.

וכן ילד שלא מצליח להקשיב כל הזמן, או שלא יושב על המקום, זו תכונה טבעית ולא נעשית מרוע לב, אלא רק מחוסר השתעבדות של הטבע לַשִּׁכְל, ולכך החינוך לזה הוא רק בחכמה, ולא בהקפדה ובכעס, ולזה צריך שמאל דוחה במידה מועטה וימין מקרבת במידה גדושה. - וכן אין לדרוש בתוקף מן הילד לקרא כל הזמן מבלי הפסק, או להסתכל בסידור כל הזמן וכיו"ב, כי הבריחה מזה זהו דבר טבעי, וגם במידה שניתן לדרוש ממנו, מכל מקום כשאינו מקיימה אין זה פגם חיובי.

אבל יש להבחין שישנם התנהגויות שהם בעיתיות מצד עצמם ואין טבע הילדות גורם להם, כגון לדבר בגסות או שלא בצורה ראויה, או כאשר מוציא מהפה מילה לא יפה, בזה מן הראוי להעיר ולעצור הדבר, וזה ניתן לדרוש בלי פשרות!!!, וכלשון הגר"א באגרתו, כי אין הדברים הללו באים מטבע הילדות אלא מקלקול, וכאן השמאל דוחה צריכה להיות יותר חזקה.

וז"ל מרן החזון איש זללה"ה בקובץ אגרות ח"א ע' בתוך הדברים: "...מפני שלא ננער עדיין מטל הילדות, והעצלות הילדותית ואי הרגש ברצינות מתלוין אליו בכל פינותיו, אבל אין כאן שום שמץ רע חיובית ח"ו..." עכ"ל.

---

⁴⁹ הרב זללה"ה סיפר שבהיותו ילד הלך עם החזו"א בכביש, ובצידי הכביש היו מסודרים צינורות של מים או ביוב, אמר לו החזו"א אני במקומך הייתי הולך רק על הצינורות (כתכונתו של ילד לדלג ולקפץ), ולא על הכביש כאדם מבוגר, כשהרב סיפר זאת אמר באמת אם לא הייתי הולך עם החזו"א כך הייתי עושה, אלא מפני כבודו הלכתי לידו כמבוגר, וגם החזו"א היה נוהג כך לפני רבו.

⁵⁰ הרב זללה"ה היה משתמש במליצה על ענין כי"ב בביטוי הנאמר בגמרא על איילונית שאין לה סימני גדלות ולכן כבר מקטנותה היא נחשבת גדולה, שאמרו יבמות פ' ב' ובעוד מקומות "מקטנותה יצתה לְפָנָי". - וז"ל רבינו יונה על משלי פכ"ב ו' - **חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה**, תרגיל הנער בדרכי המדות הטובות והמנהגים המתוקנים, על פי הדרך אשר הוא מתיצב עליה, ור"ל כי יחל ללמוד ולהרגילו בתיקון הענינים אשר **תולדתו קרובה לקבל תקונם**, וכן ירגילהו מענין לענין ומדרך לדרך, על פי אשר תשיג יד שכלו לקבל, וימצא בכח תולדתו להכיל, **כי אין מגיעין אל שלמות המדות בפעם אחת**, כי אם לאט ועל יד שכלו, ומן הקרוב לתולדת אל הרחוק ממנה, וזה כיון ענין על פי דרכו, עכ"ל רבינו יונה.

עוד שם אגרת פ"א: "...ואין מקום להאשים השובבים כי הלא עיר פָּרָא אָדָם יוֹלֵד, ועלינו להשתדל בזה בכל מחיר, ופעמים ימין דוחה ושמאל מקרבת ופעמים לקרב בשתי ידיים".

ההתייחסות להערות באופן כללי

באופן כללי יש להמנע מהערות וכל מה שמותר להבליג עליו - מוטב לשתוק ולהעלים עין, כי גם זה גורם חוסר בטחון לילד, כמוכן שזה שייך רק בדברים קלים שתובעים מן הילד להתנהג בצורה בוגרת יותר, ולא בדברים שאין לשתוק עליהם, כל הדרכה מתקבלת יותר טוב כשאינה באה כהערת ביקורת, אלא בהזדמנות אחרת כהעברת השקפה כללית איך ראוי להתנהג, באופן שהילד אינו משקיע מחשבתו בהצטדקות וכיו"ב. - להעיר בשעה שזה מהווה ביקורת יש בזה הפסד של רוב התועלת.

הערות בפני אורחים וזרים פוגעים מאוד מאוד⁵¹, ויש להמנע מזה עד כמה שניתן. - - - - אם לומדים עם שני ילדים להזהר מאוד לא לפגוע בהשואה לשני. - - - - וטוב להעלים עין במצב כזה ולהעיר אחר כך כשיהיה עם הילד בפני עצמו, אם מוכרחים. - - - - גם ענייני דרך ארץ בפני אורחים יש להמנע מלהעירם, ועדיף לעקוף את הענין, לקרא לילד להיות לידו וכיו"ב אבל לא לפגוע.

סיכום הדברים הנ"ל

א. ילמדו נא ההורים הצעירים סבלנות, וידעו להבחין בחינוך הילדים אם המעשה הזה מגיע מחוסר הבנה או שיש בו ירידה רוחנית.

ב. אמנם לא כל הרגל חינוכי צריך להיות תביעה, והרבה דברים מחייבים אותם לנהוג כדי לחנכם במצות, אבל יש לזכור ההבדל בין דברים שטבע האדם נמשך

---

⁵¹ מעשה באחד שהכה את בנו ברבים, ואמר הרב זללה"ה לאביו, יש לך רשות להכותו ואין לך רשות לבזותו.

אליהם וצריך בגרות ושכל להתגבר, לבין דברים שאפשר לדרוש אותם במוחלט, ואין טבע הגידול הרגיל נמשך אליהם. - יש דברים שאפשר לדרוש מכולם, והם דברים מוגדרים שאין טבע גידול הרגיל נצרך להם, כגון קדושת הפה או מניעת חוצפה, או שמירת שבת ושמירת גזל, אבל אי אפשר לדרוש מכולם להיות חכמים, ואין להתייחס למה שאינו נמשך מטבעו לשמוע בלימודים כירידה או קלקול.

ג. ויש לזכור שאין טבעי בני אדם שוים, ובבית אחד בחינוך שוה יש קצוות הרחוקים בין הבנים בתכונות ובהבנה ובהנהגה.

ד. אין למדוד את בניו ביחס לבניו של פלוני, רק כל אחד ביחס של עצמו, וגם לא למדוד את בנו ביחס לבניו האחרים.

ה. לומר לילד מדוע אינך כילד פלוני או כאחיק, אין בו שום תועלת אלא רק הפסד, כי בדרך כלל זה רק גורם קנאה ושנאה ביחס לפלוני, עם הרגשת השפלה גדולה שמעריכים את פלוני יותר ממנו, ובפרט שבלבו בטוח שאין ההורים יודעים חסרונו של פלוני, ואין יודעים מעלותיו לעומתו, ובפרט אם יש בזה נקודה של אמת במבט מסוים.

ו. קצרן של דברים אין ההערה הזו עתידה להביא שום תועלת, ויש להמנע מזה לגמרי, וגם ההורים בעצמם לא יבחנו ההצלחה ביחס, אלא כשהכוחות שוים, אבל אם הכוחות שונים הרי התביעה יכולה להיות רק על ההורים.

שמאל דוחה וימין מקרבת

שירגיש את ההשלמה שבימין

אמרו חז"ל סוטה מ"ז א' תנו רבנן לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, צריך אמנם להציב גבולות לילד בגדר "שמאל דוחה", שיתרגל לכופ את עצמו לטוב, אבל כנגד זה צריכים להשלים "בימין מקרבת". - דהיינו כמו שיד שמאל חלשה והימין

חזקה, כך תהא הדחייה חלשה, והימין החזקה תשלים את הקירוב, פעולת הקירוב אינה כדי לבטל את הדחייה, אלא להשלים את הקירוב מכיוון אחר, וביאור הדבר, שדורשים מהילד לעשות משהו גם נגד רצונו, זהו שמאל דוחה, והימין המקרבת אינה בויתור על הדרישה, אלא בקירוב מכיוון אחר כגון בנתינת פרס, בהבעת הערכה, בביטוי קורבת הלב, במאור פנים, בטיוול, במשחק. - באופן שהבן ירגיש את ההערכה והאהבה באמת, ולא תתקבל אצלו בטעות הרגשת דחיה, רק לחפש להדגיש את הצד הטוב שבו באמת, מעשה טוב שכן עשה, תכונה טובה שיש בו, וכל הדברים הנ"ל צריכים להיעשות עם רגש פנימי להראות ולחזק את הקשר, ולא כזורק לו סוכריה לחסום פיו, לדעת ולזכור שהילד מפרש אחרת את פעולות החינוך, ואין לו מספיק שכל להבין שבאמת זה מגיע מדאגת אהבה, ולכן צריך שיראו לו את זה במעשים, לא מספיק שהוא יקבל דבר טוב, אלא הוא צריך להרגיש בתוך תוכו את הרגש של האהבה וההערכה.

להנחיל ערכים בסיפור דברים ולא בביקורת

מה שמועיל ביותר בחינוך הוא שלא להחדיר את הדברים בצורה של הערת ביקורת, שאז הילד מרוכז בהצדקת עצמו וכיו"ב, ואין הדברים נקלטים יפה, לכן יש לספר לילד על מעלות התורה וגודל זכותה, ועל הקשר של האדם עם יוצרו בתפלה ובבקשות, ועל מעלת החסד והויתור, וכל זה בסיפור דברים בעלמא, ולכוונו איך לנהוג למעשה כשיפגש בנסיון, ואז הדברים מתקבלים בפשטותם בלי התנגדות פנימית שהאדם יוצר כדי להצדיק את עצמו.

בשעת ביקורת אין הבן מקבל דברי חכמה, כי כולו מרוכז להצדיק את עצמו, או שאינו מרוצה ממה שלא מקבלים את התנצלותו. - להסביר דברי חינוך זה דבר טוב בזמן שאין עליו ביקורת, או בזמן שמשבחים אותו ולזרזו להוסיף עוד מעט⁵².

⁵² א"ה, ניתן להזכיר מעניין זה דברי מרן החזון איש זללה"ה באמו"ב פ"ד ט"ז: "...ועל הרוב גם התוכחה לקויה כשמתלווה עמה ממדות הלא טובות..." עיי"ש, ולכאורה הוא גם מאותו הטעם.

ערמומיות

כתב הרב זללה"ה במכתבי התעוררות שהילד מתחנך מהדמות והמעשים של המחנך יותר מהלימוד וההסברים שבא ללמדו, והנה אמרו בגמרא סוכה מ"ו ב' אמר רבי זירא לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר לְמַדּוּ לְשׁוֹנָם דְּבַר שְׁקֵר, היינו שלא יבטיח אדם דבר לתינוק ואחר כך לא יתן לו, לפי שמלמד אותו לשקר, ומדובר גם כאשר לא היה מגיע לתינוק את מה שהבטיח לו, וכגון שמראש הבטיח לו כדי שיעשה את המוטל עליו, ולבסוף לא עשה, ולא מגיע לו שום פרס על כך, [באופן שלא היה זה כתנאי], אף על פי כן הילד ילמד מזה לשקר ועל זה כתוב לְמַדּוּ לְשׁוֹנָם דְּבַר שְׁקֵר.

ויש ללמוד מזה באופן כללי בעיסוק החינוך שלא לעסוק בדרך של מרמה וערמומיות, כי כשילד שם לב שמרמים אותו וגונבים את דעתו, ואפילו כאשר שם לב לזה לאחר זמן, אביו מפסיד מזה הרבה: א. הילד לומד לשקר, ב. לומד לזלזל, ג. נפגע מכך שזלזלו בו, ד. מקבל פחות מאביו בפעם אחרת בגלל זה.

עוונות ראשונים

אין להזכיר לבן עוונות ראשונים, שזה מייאש אותו שלעולם לא נשכח מה שכבר תוקן, וכתב "כִּי עֵמָךְ הִסְלִיחָה לְמַעַן תִּתְּנָה", שעל ידי שהקדוש ברוך הוא סולח אזי האדם משתדל לחזור בתשובה, אבל אם לא היתה אפשרות לחזור ולתקן, היה האדם מתייאש ושוקע בעוונות, כמו שכתבו הרמב"ן והמפרשים, וגם מצד החינוך זה לא נכון לזכור עוונות.

וזו היא תכונתו של הנרגן [כמו שנתבאר בקונטרס יתרון החכם] שנאמר עליו דְּבַרִּי נִרְגָּן כְּמַתְּלֵהִים וְהֵם יִרְדּוּ חֲדָרֵי בָטָן, וְנִרְגָּן מִפְּרִיד אֶלּוֹף, כל מי שחוזר על טרונות ישנות הורס כל ריפוי ורצון להיטיב, הילד מתייאש מלהשתפר, כי הרי למרות כל המכות והנזיפות שקיבל, הדבר לא נשכח לו, ולמה יתאמץ לתקן ללא תועלת, ומחליש לו את הכוחות להשקיע כי ממילא זה לא יעזור לשפר את יחסו עם אביו.

וזהו עיקר גדול: לא לזכור את רעת האתמול, ולא לשתף צער או פגיעה אישית בגערה, משפטים פוגעים לא מוסיפים תועלת, והילד מאבד את הרצון לקבל, וגם נפגע עמוקות, להתייחס רק לדברים עצמם, ולהעיר באופן נקודתי ולא הגדרת ילד רע, לא להתייחס לילד כילד לא טוב, ולא להשוות בין הילדים, כשאין הרגשה של ילד יותר מחבירו, זה נותן הרגשה טובה לכולם ותחושת אחווה, ובהרגשה כזו קל לנהוג בטוב לב ובלי לערב רגשות, ועלינו ללמוד ולהתחזק בזה עד כמה שניתן.

עצה טובה כאשר מעירים לילד להזהר שלא להכתים אותו בתואר משפיל, אתה כזה..., אלא אדרבה לחפש איך להדגיש לו שהוא כן מוערך, ולמצא דברים חיוביים שהוא טוב בהם, [ופעמים בכך שהוא ותרן או שתקן וכיו"ב], ושדוקא בגלל כן אין המעשה הזה מתאים לו, ולמשל ילד שקראו לו ולא הגיע מיד, לא לומר לו למה "תמיד" כשקוראים לך אינך מגיע מיד, אלא אדרבה, לומר: המעשה הזה לא מתאים לך, ואיך פירושא...⁵³, ואיתא במדרש שאחרי שמרדכי אמר לאסתר "רַחוּ וְהַצֵּלָה יַעֲמֹד לַיהוּדִים מִמָּקוֹם אֲחֵר וְאֶת בֵּית אֲבִיךָ תֹאבְדוּ", הוסיף: "וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעֵת קְזָאת הַגָּעֶת לְמַלְכוּת", כדי לתת עידוד והרגשה טובה.⁵⁴

⁵³ א"ה, וז"ל של"ה פרשת קדושים 'הוכח תוכיח... ולא תשא עליו חטא', רצוני לומר, תאמר לו איש טוב אתה ולמה תעשה כה. על דרך 'אל תוכח לץ פן ישנאך', רק הוכיחו שהוא חכם ואז יאהבך וישמע לדבריך, עיין באלשיך. - - - ושם פרשת דברים 'אל תוכח לץ [פן ישנאך] הוכח לחכם ויאהבך'. הענין, כשאתה רוצה להוכיח את אחד, אל תאמר לו כך וכך אתה גרוע, כי אז ישנאך ולא ישמע לדבריך. וזהו שאמר 'אל תוכח לץ', שלא תוכח אותו בדרך זלזול לומר לו לץ אתה. רק אדרבה תאמר לו חכם אתה, ואם כן חרפה היא לאיש כמוך לעשות כה וכה, זהו 'הוכח לחכם', כלומר, תעשהו לך לחכם, אז יאהבך וישמע לקול דבריך ויקבל מוסר.

⁵⁴ וז"ל מדרש שוחר טוב תהלים פכ"ב:

"וּמִי יוֹדֵעַ אִם לָעֵת קְזָאת הַגָּעֶת לְמַלְכוּת" מכאן אתה למד דרך ארץ, שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו, אלא יהא דוחה בשמאל, ויקרב בימין, לכך נאמר אם לעת קזאת הגעת למלכות.

פרטים בחינוך הבכור

בוכרא סיכלא

בגמרא נראה שדרך בני אדם לקרוא לבן הבכור בוכרא סיכלא, היינו בכור שוטה, ובמאירי כתב דאף על פי שאינו שוטה, כן דרך האב להשתעשע בבנים, ועיין רש"י בפרשת מקץ, ואמנם אפשר לומר בזה רעיונות שונים, שהדבר מצוי מפני חוסר בגרות נפשית של ההורים, אבל כונתו לעורר בזה ענין חינוכי נכון, ולא מחקרים במנהג העולם. - והדברים הבאים מטרתם לעורר את ההורים הצעירים, שלא ישמש הבן הבכור כתירגול לחינוך, שניגשים לחינוך בלי ידיעה מספקת, והטעויות בזה חמורות מאוד, מנסים לחקות בית טוב, ואי אפשר להעתיק את זה לילד הראשון.

הורים חדשים ששואפים לגדל ולחנך בניהם כראוי, מצפים שהבן הקטן יבין מהר להתנהג כגדול, וכל הנהגה שאינה מתאימה עם השאיפה הזו, נראית להם כחוסר רצינות מצד הילד, ודורשים בכל תוקף ובכל עת שינהג בשלימות הראויה לפי הבנתם ושאיפתם, ואין להם מספיק ידע וסבלנות שאין התינוק נולד גדול, ואין לדרוש ממנו אלא לפי הבנתו, אבל כשנולד הילד השני, הם משערים התקדמותו ביחס לראשון, ואינם רואים חסרון בכך שאינו גדול מהר, ורואים בו הצדדים החיוביים, וכך הילד השני גדל ומשתעשע בצל הראשון, ואילו הראשון נמצא תמיד תחת הלחץ שהוא כבר צריך להיות כגדול, וקורין אותו בוכרא סיכלא מפני שציפו ממנו שיהא חכם, אבל השני ציפו ממנו רק שיהא חכם ביחס לראשון, ההנהגה הזו גורמת לראשון חוסר בטחון בעצמו וחוסר הערכה וחוסר שאיפות, **הרי למדנו שהשאיפה הטובה של ההורים לפעמים גורמת הפסד**, ואמנם הרדודים יותר שאינם מצפים מילדיהם התקדמות רוחנית, משתעשעים עם הבכור בגעגועי ילדים, כי הוא הראשון שמתאים יותר לזה, ולכן אינו נפגע מהנ"ל.

לבכור יוהד קשה לקבל מרות

וכנגד זה יש להעיר שהבכורים נוטים להשוות הבנתם כפי ההורים, כי אין להם מבחן אחר, ואילו הילד השני שרואה הפער בין הילד להוריו, נוטה יותר לקבל

ולגדול בהכנעה להבנת ההורים, כיון שהבכור בטוח יותר בשכלו ביחס להורים, הרי זה גורם חוסר התפתחות להתנהג על פי הנחייתם, ולכן גם רבות התקריות ביניהם.

מצוי אצל הבכורים חוסר שביעות רצון

ובגלל הדברים הנ"ל מצוי שהגדולים בבית טעונים במרירות וחוסר שביעות רצון, הם מרגישים שהקטנים צריכים להתייחס אליהם כאל ההורים כמעט, כי הרי אין הבדל גדול ביניהם לפי הבנתם, וכן הם מרגישים שההורים צריכים להתחשב בדעתם כמעט בשווה, כי הרי הבנתם שווה כמעט, ולעומת זה ההורים הרי דרשו מהם יותר מהשאר, וגרמו להם חוסר התפתחות משמחת כנ"ל, ויש שזוכים להשתחרר מזה בבגרותם, ויש שנמשכים עם ההרגשה הזו כל ימיהם, בפרט אלו שנוטים לבדידות, ואין להם השפשוף החברתי מספיק, וכפי הבנתם הם חושבים שאצל בניהם הם יתקנו הדברים כראוי, וכפי הידוע בטבע העולם ובמציאות, הרי הם מוסיפים קלקולים בתחום הזה פי כמה וכמה, עם הבטחון שהם מתקנים.

ההשקעה הגדולה לחינוך הבנים - חינוך האב

דוגמא אישית

יש לדעת שההשקעה הגדולה לחינוך הבנים היא חינוך האב, שכלל שהוא מהווה דוגמא אמיתית לבניו בהתמדת הלימוד ודקדוק המצות, זהו החינוך היותר מועיל, ועוד שכלל שהוא גדול יותר השפעתו גדולה יותר, ואם הבנים גדולים וכבר אין להם מה לקבל מאביהם, ירעו בשדות אחרים.

מי שלא ינצל את שנות חייו הצעירות, ללימוד רצוף יותר, וליציאה מגדרו בשביל עול התורה, אמנם יתכן שהוא יהיה אברך טוב ויקר, ולומד ומגדל בניו לתלמוד תורה, אבל הוא לא יצא תלמיד חכם, בשביל לגדול מוכרחים רציפות מתמדת, ואין למתי לדחות.

אדם שמשקיע בלימוד בשנות חייו הצעירות, יש לו אחר כך מה להנחיל לילדיו, ועצם הדבר שיש לילדים אבא בעל מעלה רוחנית... זו דמות אחרת, כי יש להם את מי לראות וממי ללמוד...

הנלמד מכן סודר – מהרב זללה"ה

כשלמד הרב זללה"ה בפרק בן סורר את ההלכה שיש תנאי בדין בן סורר ומורה שההורים לא יהיו בעלי מומין, תמה בטעם הדבר כי לכאורה מה ענין זה קשור לענשו של הילד, שעליו נאמר ימות זכאי ואל ימות חייב, וביאר הרב זללה"ה שמה שהתורה קבעה שילד שכזה שגונב וזולל וסובא סופו ללסטם את הבריות, זה רק ילד שגדל בבית נורמלי ובחינוך טוב, ואף על פי כן נוהג כך... הרי זה סימן למידות רעות, אבל כאשר הילד איננו אשם כל כך, אם כן אפשר שאם יחנכו וידריכו אותו טוב, הוא יקבל את המוסר, שהרי קלקולו מגיע מחוסר הדרכה וחינוך בריא, וזה לא מורה על השחתה גדולה כל כך שסופו ללסטם את הבריות.

כיוצא בזה ביאר דין נוסף בדיני בן סורר ומורה, שהרי אמרה תורה שאם האב או האם לא רוצים שיהרגוהו אין הורגים אותו, והטעם מפני שלפעמים ההורים יודעים שהתנהגותו לא מגיעה מרוע לב כל כך, והתורה נתנה הוראה לכל הדורות, והרי יש יוצאים מן הכלל, ולכן אמרה תורה לשמוע שיקול דעתם של ההורים ולקבל הסכמתם, ואם לפי דעתם אין סופו גרוע כל כך, יש לחוש לדעתם ולא להרוג אותו.

ומאחר שההלכה שאין נהרג אלא מכח הסכמת ההורים והבנתם שראוי להמיתו, הרי יש לבאר טעם נוסף למה אין דינו אלא כשההורים אינם בעלי מומין, כי כאשר ההורים מוגבלים בגופם הרי חסר להם שיקול דעת מושלם להכריע את אופיו, ולא נהרגו מספק בזמן שאין לנו את שיקול דעת הוריו. - - - כיון שהתורה חידשה כאן שימות אע"ג שהוא זכאי, אם כן צריך שזה יהיה בצורה המושלמת, שיהיה אפשר לתבוע אותו למה התנהג כך, אבל כשההורים בעלי מומין, הבית לא מתפקד כמו שצריך, אי אפשר לתובעו על מה שיצא כך, וכמו כן התורה הצריכה גם שיקול דעת של ההורים, ולכך אם הם אינם רואים, אינם יכולים לחוות דעת עליו.

חינוך לאהבת תורה – מדברי הרב זללה"ה

גורל של שבעים שנה בשנה אחת – הרב זללה"ה

כתב הרב זללה"ה⁵⁵ וז"ל: "מן הנסיון כי פעמים רבות נחרץ גורל האדם לשבעים שנותיו ולחיי נצח, בשנה משנות נעוריו, כי כשנזדמנה שנה שלימודו בעצלתים וכשעזב יום נעזב יומיים, הרי גם לשנה הבאה כבר קובע מקומו בין החלשים, ומשם לישיבה קטנה באותו מעמד, והרי נקבע גורלו מחוץ לכותלי בית המדרש לעתיד, והכל בגלל השנה הזאת החלשה".

חינוך להתמדה וניצול הזמן

באחד השיעורים לנערים, שהיה מיועד להסתיים בזמן מעריב, ולקראת סוף השיעור, הסתיים השיעור בטעות שתי דקות לפני הזמן, ולאחר שיצאו כל הנערים נתגלתה הטעות, אמר הרב זללה"ה שיחזרו כולם לשיעור של 'שתי דקות', והוסיף 'בשתי דקות אפשר להפוך את כל העולם'.

המושגים בניצול הזמן שרואים אצל החפץ חיים, שכותב שאדם חייב לדעת כמה פרקים משניות בעל פה, כי מה הוא יעשה אם יכבה לו הנר בליל שבת, הוא ישב משועמם, וכן היה אומר מרן החזון איש זללה"ה שכמו שצריך להכין צ'ולנט לשבת, כך צריך להכין גמרא שיהיה לו מה ללמוד בעל פה כשלא יוכל ללמוד כשלא יהיה לו שומר לאור הנר. - והרב זללה"ה היה רגיל לומר לנו תמיד אל תשב בטלים, אני לא יכול לראות את זה, קשה לך ללמוד גמרא, תקרא אגדתא בגמרא, או מדרשים או ילקוט סיפורי חז"ל, רק לא לשבת בטל, וכן היה אומר לילדים בשעות הפנאי לקרוא נ"ך או מדרשים או שערי תשובה או סיפורי מעשיות הגדולים, והעיקר שלא יתרגלו לישב בטל באפס מעשה, וסיפר כי כאשר החזון איש ראה שמתבטלים, היה אומר למה אתם אוכלים בטלה עם כפית, תאכלו עם מזלג שיפול קצת בין שיני המזלג.

⁵⁵ במכתבי התעוררות חלק ב' פרק ח' ג'.

ופעם אחת אמר שיש ללמוד התמדה מתינוקות, אין אצלם מושג של "לשבת" בלי לעשות כלום, הם תמיד עסוקים, מחזיקים תינוק על הידים הוא כל הזמן פעיל לוקח ומושך בלי הפסק.

בכלל מה שהיה מלמד את הנערים להתרחק מן הבטלה, היה גם מלמדם דלא לידבק בשינה יתירה "אל תִּתְּאָהֵב שָׁנָה פֶּן תִּנְרָשׁ" - וכך היה אומר במליצה "אוהב שינה לא ישבע שינה", והיה רגיל לומר: הגנב הגדול ביותר שגונב את הדבר היקר ביותר הוא השינה, שגוזל את הזמן, ולגנב הזה עוד נותנים כרית שיהיה לו נוח.

'ובלכתך בדרך' - כשהיו נוסעים לטיול היה לומד עם הילדים בדרכים, והיה כמובן באוירה טובה, ולפעמים בחידות.

בסעודות שבת היה רגיל להשתעשע עם הקטנים בחידות מענינות מהתורה וכיו"ב.

נישוק הספר תורה – חינוך לאהבת תורה

הרב זללה"ה היה מחנך מקטנות ועד זקנה ושיבה לנשק הספר תורה, ואמר שלהביא ילדים לנשק הספר תורה זוהי סגולה לאהבת תורה, ולהצלחתם בתורה.

עוד היה נוהג שכשמנשק את הספר תורה מניח שתי ידיו עליו, ופעם העיר לאחד שיש להדר כך להניח שתי ידים על הספר ולנשק, כדי לקיים "חיבוק ונישוק", והביאו שכן נהג מרן החזון איש זללה"ה. - מרן החזון איש זללה"ה לא הוה ניחא ליה שמושכין המעיל ומנשקין אותו, אלא יש לנשק הספר על ידי הצמדת המעיל לספר.

וכן נהג בעצמו וחינך לזהירות גדולה בכבוד הספרים שיהיו מונחים במקום שאין חשש שיפלו, לא לגלות שום חלק מהגוף בפני ספרים, לא להסתפר בפני ספרים, כללו של דבר להתנהג בפני הספר כמו בפני [אדם חשוב], דבר חי שמרגיש ורואה, כי הקדושה זה דבר רוחני הקיים כאן לפנינו.

ללמוד נפש החיים שער ד'

דבר נכון הוא להתרגל ללמוד עם הילדים נפש החיים שער ד', או לספר בעל פה תוכן הדברים, אשר כל דיבור ודיבור שם יש בו כדי להרגיל את הידיעה, להתחבר למושגים הללו שאין בעולם מלבד תורה, ומעלת כל רגע של תורה, להכניס את הדברים ללב כפי שהם באמת, וכן היה הרב זללה"ה אומר לנו בצעירותינו ללמוד שער ד',⁵⁶.

---

⁵⁶ כשאמר פעם מרן החזו"א זללה"ה דברי חיזוק לצעירים אמר שהדיבוק שהיה בזמן החפץ חיים, אמר שאם החפץ חיים יגזור הוא יצא, כי מעלתו גדולה בשמים, ונשאל מהי מעלתו הגדולה של החפץ חיים בעולם העליון, והשיב בגלל ההתמדה שלו בלימוד התורה, - מעבר לכל פעולותיו העצומות של החפץ חיים לזיכוי הרבים וכו', וכו', המעלה הגדולה שלו בשמים היא בגלל שהיה מתמיד.

ניתן להשיג את הספר דברי חזק והדרכה וחברות בנושאים שונים, בכתובות המופיעים בכריכה:

תפילה – כח התפילה, איך להתפלל, ועל מה להתפלל.

יגעת ומצאת – בעמלה של תורה.

לישועתך קיוונו – להתאבל על החורבן, לחכות לישועה, ולהתפלל על הנאולה.

אהבה רבה – ביאור ברכת אהבה רבה, ובמעלת התפילה על הלימוד.

יתרון הקב – כח החכמה ניתן להפוך מצבים של עגמת נפש לאוצרות יקרים.

מקבלי אכבד – התעוררות לשמירה על כבודם של דברים הטעונים נגיעה – ליקוטי דינים.

בין שעה אחת פעמיים לשעתיים – בענין רציפות והתמדה.

בקש שלום – התבוננות כיצד ליהרר קודם שיבא לידי נסיון.

ושבתם וראיתם – הערך העצום של התאמצות קלה נוספת.

זיווגו של אדם – ליקוט בענייני שידוכים.

תשובה – להיפטר מכל העונות ברגע אחד.

דווקא דתלמודי חכמים – חי הדחק של בני התורה – גדול הזכות.

טוב להודות – הזכות והחובה לתודות להקב"ה.

בין אדם להבירו – עניני בין אדם לחברו.

תורה תכלין – כח התורה למנוע את תחלואי הנפש.

אשרי הנבר – הפתילות על נסיונות החיים.

נדמה להן קהר – בדרכי העליה בתורה.

באורים בתפילות שמונה עשרה –

במאי זכרון – בתפקידן של בית יעקב, דברי זכרון.

שינוי המשניות – במעלת לימוד המשניות בעל פה.

לב לדעת – להרגיש בחוש מהו 'דגני' של תורה.

ובחננוני נא – הזכות שבהפרשת תרומות ומעשרות – החיוב להפריש גם כשיש השגחה טובה

זמן שמקדתינו – מוכות, חלק ראשון חלק שני / **זמן חירותינו** – חלק ראשון ושני / **זמן מתן תורתינו** – מתן התורה בכל שנה מחדש *

השמונה בהג השבועות * מגילת רות / **ראש השנה ויום הכפורים** – ימי החנוכה – ניצול הימים לעסק התורה ולהתעלות/ משמעות הניסים לתקופתנו / **בין הזמנים**. התבוננות בקביעת ההתעלות בבין הזמנים / **דברי חזק והתעוררות** שנמסרו באלול

ליקוט בענייני הנד – ליקוט מתוך שיהת / **במחון בעת צרה** – דברי חזק ובסוהן ברופא כל בשר. / **מזמור שיר ליום השבת** – יסורי הצדקים ושלות הרשעים.

צדקו יחדיו / **אשר יאהב** / **במחון בעת צרה** – מצבים חילול / **ושמחים ביסורים** – השקפת חזקת על חסידים / ועוד חזירות נוספות